

YAKIN DOĐU ÜNİVERSİTESİ
İSLAM TETKİKLERİ MERKEZİ DERGİSİ

JOURNAL OF THE NEAR EAST UNIVERSITY ISLAMIC RESEARCH CENTER

CAHİLİYE ARAPLARINDA RAMAZAN AYI, İTİKÂF VE ORUÇ

Emrah DİNDİ*

Özet:

Bu makalede Kur'an'da, İslam'ın mukaddes ayı olarak geçen Ramazan ayı ve bu aya özgü itikâf ve oruç ibadetinin İslam öncesi cahiliye Araplarındaki kökleri ve görüngüleri araştırılmıştır. Bu bağlamda Kur'an'a yansıyan Ramazan ayı tasavvurunun, itikâf ve oruç ritüellerinin ibdâ' ve icât mahiyetinde sil baştan hususlar olup olmadığı problemi sorgulanmıştır. Benzer şekilde geleneğimizde bu tür İslamî formların Arap adetlerine dayandırılması, cahiliyede var olup da Kur'an'a yansımış her şeyi İbrahim ve İsmail'e irca eden malum Arap ananesinin bir ürünü mü yoksa gerçekten vahyin (Kur'an'ın) mutabakâtun li'l-vâki' yani vakiyaya mutabık ve muvafık hükümler bina etmesinin bir uzantısı mı olduğu hipotezi, bu konu çerçevesinde irdelenmeye çalışılmıştır. Klasik kaynaklardan cahiliyeye ilişkin verileri elde etme, bu verilerin analizlerini yaparak bir senteze varma şeklinde takip edilen yöntem neticesinde, Kur'an'da kutsiyeti abartılı bir dil dizgesi ile ifade edilen Ramazan ayı ve bu aya ilişkin tasavvurları, bu ayda yapılan tefekkür, birr (iyilik) itikâf, züht, ibadet ve diğer nevelerini de kapsayan oruç menâsikinin cahiliye Araplarınca maruf ve meşhur olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cahiliye, Kur'an, Ramazan Ayı, İtikâf, Oruç, İbadet

The Holy Month of Ramadan, Itiqaf and Fasting In Jahiliyya Period In Arabs

Abstract:

In this article, the roots and phenomena of the holy month of Ramadan, and Itiqaf and Fasting that are specific rituals for this month and are mentioned as being holy in Islam in the Quran, regarding in the Jahiliyya Arabs before Islam have been investigated. In this context, it has been examined the question that whether the holy month of Ramadan, Itiqaf and fasting rituals that reflected in the Quran are the original elements or not in the respect of the first (*ibda*) and invented (*icad*) rituals. Similarly, it has also been investigated in the present study whether the hypothesis claiming that such Islamic forms in our tradition are based on Arabic customs, and are a product of the well-known Arabic tradition that refer everything that exist in Jahiliyya and that are reflected in the Quran to Abraham and Ishmael; or whether they are an extension of the judgments that refer to the happen-

* Yrd. Doç. Dr., Sinop Üniv. İlahiyat Fak. Tefsir Anabilim Dalı, emrahdindi@sinop.edu.tr

ing events (*mutabakatun lil-waki*) by the Revelations (the Quran) in this respect. As a result of the methodology used in the present study, which was conducted as collecting, analyzing and synthesizing the data from classical sources about Jahiliyya, it was concluded that the holy month of Ramadan, whose holiness is mentioned in a magniloquent manner in the Quran, and which includes the images about this month including the contemplations, benefaction, Itiqaf, piety, and other types of worshipping was already known and famous by Jahiliyya Arabs.

Keywords: Jahiliyya, Quran, Ramadan Month, Itiqaf, Fasting, Worshipping

Cahiliye Arapların dinî tasavvurları, teamülleri ve aynı zamanda ritüelleri anlaşılmeden bu topluma hitaben inmiş olan Kur'an'ın doğru anlaşılmasında ciddi sorunların ortaya çıkacağı kaçınılmazdır. Çünkü Allah, yedinci yüzyıl Hicaz bölgesi Arapların düşünce ve pratiklerini esas alarak onların dil ve kültür kalıplarında onlara hitapta bulunmuştur. Bu nedenle Kur'an'ı içinde vücut bulduğu bu sosyo-kültürel gerçeklikten soyutlayarak, kastı ilahiyi istinbât ve istihrâç etmede, iki kapak arasına sıkışmış bir metin olarak masa başında gerçekleştirilecek her tür okuma ve anlama eyleminin ne kadar gayret edersek edelim hiç şüphesiz sadra şifa vermeceği bir gerçekliktir.

O bakımdan biz bu çalışmamızda Kur'an'ın, isminden yegâne olarak bahsettiği Ramazan ayını, bu ayda icra edilen itikâf ve İslam dininin en temel ibadetlerinden biri olan orucu, vahyin doğup büyüdüğü tarih sahnesinde ikinci cahiliye dönemi (İslam'a yakın son iki yüz yıl) Arapların dinî tahayyül, tasavvur ve tekâlitleri havzasında okumaya ve anlamaya çalışacağız. Her ne kadar Hz. Muhammed'i ve onun ümmetini tazîz ve tebcil adına takdisatçı ve tenzihatçı ve bir okadar da apolojik bir dil ile Ramazan ayı tasavvuru ve orucunun Hz. Muhammed'e özgü teşri' olunmuş bir ay ve bir ibadet olduğu hipotezi ileri sürülse de biz gerek Ramazan ayı algısının gerekse de bu aya ve sair zamanlara özgü itikâf ve oruç ritüellerinin cahiliye Arapları yahut daha kadim toplumlarca maruf olup olmadığı, onların dinî-içtimai âdât ve tekâlitleri arasında yer alıp almadığı sorununu irdelemeye, tayin ve tespit etmeye çalışacağız. Şunu da ifade etmek gerekir ki elbette ki bu araştırma, oruçla ilgili ilk çalışma değildir. Gerek İslam'da gerekse diğer semâvî din ve toplumlarda oruçla ilgi kitap ve makale türünden pek çok yazı kaleme alınmıştır. Nevar ki bu tür çalışmalarda yer yer Kureyş'in cahiliyedeki oruç ibadetine atıf yapılmış olsa da derinlemesine kayda değer bir araştırma yapıldığını söylemek mümkün değildir. O bakımdan bu makalenin, İslam'a bitişik cahiliye dönemi Hicaz bölgesi Arapların Ramazan ayı tasavvurlarını,

itikâf ve oruç ritüellerini etraflıca ele almak, bunlara ilişkin rivayetleri toplamış olmak ve Kur'an'ın bu ritüellerini vücut bulduğu tarih ve kültür havzasında nass-olgu diyalektiği içinde eş zamanlı okumakla özgün bir değere sahip olduğu ve bu alanda bir boşluğu dolduracağı kanaatindeyiz.

Makalede şöyle bir yöntem ve plan takip ettik. Önce kaynaklardan cahiliyeye ilişkin verileri elde ettik, sonra bunların analizlerini yaparak bir senteze varmaya çalıştık. Elde edilen veriler çerçevesinde konuyu, Ramazan ayı, itikâf/tehamnüs, oruç şeklinde üç ana; Ramazan ayı, Muharrem ayı/Aşûre, Recep ayı, Susma ve Kefaret orucu biçiminde beş de alt başlık halinde ele aldık.

1. Ramazan Ayı

Ramazan kelimesi, çok sıcak gün, güneşte yanmış toprak, taş anlamlarına gelmektedir. Bu aya neden "Ramazan" ismi verildiği hususunda kelimenin kullanımına bağlı olarak farklı yorumlar getirilmiştir. Bu aşırı sıcak ayda oruç tutulduğundan, açlığın insana verdiği yanma duygusundan veya günahların mahvolup silinmesinden, kalplerin öğütlerden yanmasından, günahlardan temizlenmesinden yahut bu ayda Arapların silahlarını bilevlemelerinden dolayı bu aya Ramazan isminin verildiği, aynı zamanda bu ismin, Allah'ın adlarından biri olduğu da ifade edilmiştir.¹ İleri sürüldüğü gibi gerçekten bu izahlar bu ayın oruca tahsis edilmesinden sonra ortaya konan yakıştırmalar mı² yoksa cahiliye döneminde bu ayda tutulan oruçtan dolayı vücutta meydana gelen harareten dolayı mı bu ismi almıştır bu konuda kesin bir şey söylemek oldukça zor olacaktır. Bununla beraber bu ayın aşırı sıcak bir vakte, yaz mevsimine rastladığından dolayı³ bu isimle tesmiye edildiğine dair klasik literatürdeki hakim yaklaşımı olduğu gibi kabul etmek mümkün değildir. Çünkü bu ayın, şemsi bir ay olmadığı

- 1 Bu makalede klasik kaynaklar, bilgiye erişim kolaylığı sağlamasından dolayı Mektebetu's-Şamile 3.36 sürümünden verilmiştir. Ahmed b. İbrâhîm b. es-Sa'lebi Ebû İshâk, *el-Keşf ve'l-Beyân an Tefsiri'l-Kur'ân*, (Tah. Ebû Muhammed b. Âşûr), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyyi, 1. Bsk., Beyrut 2002, c. II, s. 67-68; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. el-Hasen b. el-Hüseyn et-Teymî Fahrüddîn er-Râzî, *Meâtihu'l-Ğayb*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyyi, 3. Bsk., Beyrut 1420, c. V, s. 251; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferah el-Ensârî Şemsüddîn el-Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, (Tah. Ahmed el-Berdûni-İbrâhîm Atfeyiş), Dâru'l-Kütübi'l-Misriyye, 2. Bsk., Kâhire 1964, c. II, s. 291; Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf b. Hayyân Esirüddîn el-Endülüsî, *el-Bahru'l-Muhîd*, (Tah. Sıtkı Muhammed Cemil), Dâru'l-Fıkr, Beyrut 1420, c. II, s. 173; İsmâil Hakkı b. Mustafâ el-Halvetî, *Rûhu'l-Beyân*, Dâru'l-Fıkr, Beyrut ty, c. III, s. 422; Ebû Hafis Sirâcuddîn Ömer b. Ali b. Âdil el-Hanbelî, *el-Lübâb fi Ulûmi'l-Kitâb*, (Tah. Âdil Ahmed Abdulmevcûd-Ali Muhammed Muavvez), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Bsk., Beyrut-Lübnan 1998, c. III, s. 276-277.
- 2 M. Plessner-Ahmet Ateş, "Ramazan", İA, MEB, İstanbul 1964, c. IX, s. 611; Muhammed Abdülâzîz, *Ramadan fi'l-Câhiliyye ve'l-İslâm*, <http://www.alukah.net/> 30.10.2016.
- 3 Ahmed b. Ali b. Abdilkâdir Ebu'l-Abbâs el-Huseynî el-Ubeydi Takyüddîn el-Makrizî, *el-Mevâzu ve'l-İtibâru bi-Zikri'l-Hutatî ve'l-Âsâr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Bsk., Beyrut 1418, c. II, s. 60.

dolayısıyla sadece yaz ayına değil, yıllar içinde her mevsime denk gelen kameri aylardan olduğu, o bakımdan Ramazan isminin yaz mevsiminin sıcaklığından verilen bir isim değil, tutulan orucun vücutta meydana getirdiği hararettten dolayı bu ismin tesmiye edilmiş olabileceğini⁴ ileri sürmenin daha makul ve bir o kadar daha mantıklı olacağı kanaatindeyim.

Cahiliye Arapları aynı zamanda baskın yapıp mallarını çoğaltıp bereketlendirdiklerinden dolayı bu ayı bereketlendiren anlamında “nâtik” diye de isimlendirmişlerdir.⁵ Nevar ki bu isimlendirme, aslında Hicaz Araplarından neşet etmiş bir isim değil, Ad, Semud vb. Arabu'l-Arife denen Güney Arapları tarafından verilen ve Muharreme tekabül eden bir isimdir. Dolayısıyla Arap ayları, İslam öncesi birinci cahiliye döneminde Güney Araplarında farklı zaman dilimlerinde farklı adlandırmalarla yer alsa da Kur'an'da mensûs olan “Ramazan” isminin, Muharrem, Safer, Rabîu'l-Evvel, Rabîu'l-Âhir, Cumâdiye'l-Ülâ, Cumâdiye'l-Âhir, Receb, Şaban, Ramazan, Şevvâl, Zi'l-Ka'de ve Zi'l-Hicce şeklinde İslam'a yakın iki yüz yılı kapsayan bir dönemde müste'rab Hicaz Araplarının ay isimlendirmeleri kronolojisinde yer aldığını görüyoruz.⁶ Hatta o dönemde bu haliyle bu isimleri tesmiye edenin ise Kureyş'ten Kilâb b. Mürre olduğu ifade edilir.⁷ Bir ay ismi olarak Ramazan, birinci cahiliye döneminde Arabu'l-Arife denen Güney Arapları tarafından bilinmese de İslam'a yakın dönemde istimal edilen Arap ayları arasında, mevcut ve maruf olan isimler arasında yer alıyordu.⁸ Çünkü onlarda ayların isimleri İslam'la icad edilen bir husus değildir. Bu isimler daha kadim köklere sahiptir. Araplar bu ayların isimlerini o zaman dilimine tekabül eden önemli hadiselerle göre vermişlerdir. Güney Arapların Ramazan ayını bereket ayı diye isimlendirmelerine gelince, bu isim de rivayetlerin bir kısmında ileri sürüldüğü gibi gerçekten baskın yapıp mallarını çoğaltmalarından mı yoksa bu ayda yapılan Aden ve Sana panayırlarında bol ticarî kazançla dönmelerinden mi yahut bu ayın bereket ayı olduğuna dair varolan Arap itikatlarından mı kaynaklanıyor bu konuda kesin bir şey söylemek zor olsa da bunun nedeninin baskınlar olmadığı aşîkârdır. Çünkü rivayet-

4 Abdülaziz, *Ramadân fi'l-Câhiliyye ve'l-İslâm*, <http://www.alukah.net/> 30.10.2016.

5 Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdi, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, (Tah. Seyyid İbn Abdilmaksûd b. Abdîrahîm), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut-Lübân ty., c. I, s. 239; Ebû Ali Ahmed b. Muhammed b. el-Hasen el-Merzûkî el-İsfâhânî, *el-Ezmine ve'l-Emkine*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Bsk., Beyrut 1417, s. 209; Ebu'l-Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. Yûsuf Abdiddâim es-Semin el-Halebî, *ed-Dürrü'l-Mesûn fi Ulûmî'l-Kitâbi'l-Meknûn*, (Tah. Ahmed Muhammed el-Harrâd), Dâru'l-Kalem, Dimeşk ty., c. II, s. 280; Ebû Hafs Sirâcuddîn, el-Lübâb, c. III, s. 276; Ahmed b. Ali b. Ahmed el-Fezârî el-Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ fi Sinâati'l-İnşâ*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut ty., c. II, s. 406.

6 İslam öncesi dönemde kullanılan Arap ayların isimleri konusunda geniş bilgi için bkz. Makrîzî, *el-Mevâzu*, c. II, s. 59-60.

7 Abdülaziz, *Ramadân fi'l-Câhiliyye ve'l-İslâm*, <http://www.alukah.net/> 30.10.2016.

8 Abdülaziz, *Ramadân fi'l-Câhiliyye ve'l-İslâm*, <http://www.alukah.net/> 30.10.2016.

ler, cahiliye Arapların bu ayda savaşmadıklarını ancak sonraki Şevval ayı için kılıçlarını bileyip savaş hazırlığı yaptıklarını kaydediyor.⁹

Kur'an'da, Kur'an'ın indirildiği ay olarak kendisinden bahsedilen ve içindeki bir gecenin bin aydan daha üstün olduğu ifade edilen Ramazan ayının¹⁰ takdis ve taziminin zannedildiği gibi İslam'a özgü bir durum olmadığını, aksine tarihi kaynakların aktardığı kadarıyla bu ayın, cahiliye döneminde Arapların takdis ve tazim ettiği züht, ibadet, itikâf ve fakir fukarayı doyurma yani tehannüs ayları arasında yer aldığını görüyoruz. Özellikle de Mudar ve Rabîa kabileleri arasında bu ay takdis ediliyor,¹¹ o dönem Arapları arasında Ramazan ayına özel bir saygı ve hürmet gösteriliyordu.¹² Hatta Rabîa kabilesi, Arapların büyük çoğunluğunun aksine, arka arkaya gelen (Zü'l-Ka'de, Zü'l-Hicce, Muharrem) üç haram ayın dördüncüsünü Receb ayı değil de Ramazan ayı olarak kabul ediyordu.¹³ Her ne kadar bu rivayetler, bu ayın hürmetinin sadece belli şahıs yahut kabilelerle sınırlı olduğu imajını verse de aslında bunun doğru olmadığı, çünkü Kureys'in genelinin bu ayı takdis ve tazim ettiği hatta neredeyse dört haram ay gibi bu ayda da savaşmayı yasakladığı¹⁴ müsellemler bir durumdur. Şöyle ki sükûnet ayları arasında olduğundan dolayı Hint, Çin, Roma Afrika ve Habeşistan'dan gelen malların sergilendiği uluslararası Aden ve Sana panayırıları da bu ayda icra ediliyordu.¹⁵

9 Râzi, *Meġâtihu'l-Ġayb*, c. V, s. 251; Kurtubî, *el-Câmi'*, c. II, s. 291; Ebû Hafs Sirâcuddîn, *el-Lübâb*, c. III, s. 276.

10 Hz. Peygamber'e nispet edilen bir rivayette Ramazan ayı sadece Kur'an'ın değil, Hz. İbrahim suhuflarının Tevrat, Zebur ve İncil'in indirildiği ay olarak da tasavvur edilmiştir. Bkz. Sa'lebî, *el-Kesf ve'l-Beyân*, c. II, s. 68; Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Vâhidî, *Esbâb-u Nüzûli'l-Kur'ân*, (Tah. Kemâl Besyûni Zaġlûl), Dâru'l-Kütûbi'l-İlmiyye, 1. Bsk., Beyrut 1411, s. 20; Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mesûd b. Muhammed el-Ferrâ el-Beġavî, *Medâlimu't-Tenzil fi Tefsiri'l-Kur'ân*, (Tah. Abdurrezzâk el-Mehdî), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyyi, 1. Bsk., Beyrut 1420, c. I, s. 217; Kurtubî, *el-Câmi'*, c. XVI, s. 126; Alâuddîn Ali b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ömer Ebu'l-Hasen el-Hâzin, *Lübâbu't-Te'vil fi Meâni't-Tenzil*, (Tah. Muhammed Ali Şâhin), Dâru'l-Kütûbi'l-İlmiyye, 1. Bsk., Beyrut 1415, c. I, s. 112; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhîd*, c. II, s. 195; Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Ömer b. Kesîr el-Kureşî, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, (Tah. Sâmi b. Muhammed b. Selâme), Dâru Taybe, 2. Bsk., yy. 1999, c. I, s. 501; Abdurrahmân b. Ebî Bekr Celâluddîn es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut ty., c. I, s. 456.

11 Seyyid Mahmûd Şükri el-Alûsî, *Bulûġu'l-Erab fi Ma'rifeti Ahvâli'l-Arab*, (Tash. Muhammed Behcet el-Eserî), Dâru'l-Kütûbi'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan ty., c. III, s. 78-79; Cevâd Ali, *el-Mufasssal fi Târihi'l-Arab kable'l-İslâm*, Dâru's-Sâki, 4. Bsk., yy. 2001, c. XVI, s. 117, 119.

12 Faik Reşit Unat, "Oruç", *İA*, MEB, İstanbul 1964, c. IX, s. 409.

13 Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed Tâhir b. Aşûr, *et-Tahrîr ve't-Tevvîr*, Dâru't-Tûnisîyye, Tunus 1984, c. X, s. 183.

14 Muhammed Vecdî, *es-Siyâmu fi Cezîreti'l-Arab kable'l-İslâm*, <http://www.ahewar.org/30.10.2016>.

15 Merzûkî, *el-Ezmine ve'l-Emkine*, s. 384-385; Her ne kadar Makrîzî Ramazan ayını, ardından hac ayları geldiğinden dolayı Arapların içkiyi çoğalttıkları aylar arasında zikretse de bunun Kureys'te tehannüs ritüelleri rivayetleriyle çeliştiğini ifade etmek gerekir. Bkz. Makrîzî, *el-Mevâzu*, c. II, s. 60.

2. İtikâf/Tehannüs (Züht, İnziva ve İbâdet)

İtikâf, sözlükte “bir mekânda kalmak ve kendini bir şeye adamak/hasretmek, hapsetmek” anlamlarına gelir. İstilahta ise oruçlu bir kişinin umuma açık bir mescitte veya o hükümdeki bir yerde niyet ederek, kalbini dünyevi meşgalelerden arındırmasına ve kendini tedebbür, tefekkür, ibadet ve zikirle yüce Allah’a teslim etmesine denir.¹⁶

İtikâf, cahiliye döneminde Allah’a/ilahlara yakınlaşma ritüellerinden-di.¹⁷ Klasik kaynaklarda Kureyş’in ve Hz. Peygamberin cahiliye döneminde Hira Mağarasında tehannüs (teberrür, tenessük, tehannüf, tehavvüb, teharruc, teabbud, i’tikâf, uzlet, inziva)¹⁸ geleneğinden bahsedilir. Nevar ki Sprenger ve Bell gibi müsteşrikler tarafından, cahiliye Araplarında böyle bir uygulamanın olduğuna dair herhangi bir kaydın olmadığı, Kur’an’ın, Mekki sûrelerinin böyle bir uygulama hakkında herhangi bir referansta bulunmadığı, tehannüsün sonraki dönemlerde Hristiyan zahitlerin uygulamaları üzerine tesis edilmiş olduğu,¹⁹ aynı şekilde Hira’da dini uygulamaların cahiliye tabiatıyla taban tabana zıt olduğu, dolayısıyla bu teamülün ibadet için değil yaz sıcağında Taif ve Vâdi’l Kura’ya gitme imkânı olmayan insanların serinlemek (mesire) için gittikleri bir yöntem olduğu, Peygamber’in de Ramazan ayında bu amaçla gittiği şeklinde²⁰ vakıayı mecrasından saptırmaya yönelik yaklaşımlar sergilense de hiç şüphesiz inzivaya çekilmek, Kureyş’in köklü âdât ve tekâlitleri arasında yer alıyordu. Bu nedenle cahiliye döneminde Hira Mağarasında inzivaya/itikâfa çekilen pek çok kişinin varlığından bahsedilir.²¹ Kureyş, her sene bir ay

16 Ali b. Muhammed b. Ali ez-Zeynu’s-Şerif el-Cürcânî, *et-Ta’rifât*, (Tash. Cemâatun mine’l-Ulemâ), Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1. Bsk., Beyrut-Lübnan 1983, s. 31.

17 Munezzametü Mu’temeri’l-İslâmî, *Mecelletu Mecmei’l-Fıkhî’l-İslâmî*, (Haz. Üsâme b. ez-Zehrâ), ty. Cidde, c. V, s. 2440.

18 Kureyş ve Hz. Peygamber’in Hira’daki uzletıyla ilgili kullanılan bu kavramlar hakkında geniş bilgi için bkz. M. J. Kister, “et-Tehannüs: Kelime Anlamı Üzerine Bir İnceleme”, (Çev. Ali Aksu), *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Ankara 2000, s. 215-230; Şükran Adıgüzel, *Vahyin Başlangıcıyla İlgili Siyer Kaynaklarındaki Rivayetlerin Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana 2015, s. 67-76.

19 Kister, “et-Tehannüs”, s. 223-224.

20 A. Sprenger, *Dus Leben und Die Lebre Des Mohammad*, Zweite Auflage, Berlin 1869, s. 295-296; M. Watt, *Muhammed at Mecca*, London 1953, s. 440; Kister, “et-Tehannüs”, s. 221, 223.

21 Hira’da tehannüs eden bu kişiler, Hâlid b. el-Hâris b. Ubeyd b. Teym b. Amr b. el-Hâris b. Mebzül el-Hâris b. Abdimenât b. Kinâne, Abdulmuttalib b. Hâşim b. Abdimenâf, Şeybe b. Rabia b. Abdişsems, Zeyd b. Amr b. Nufeyl, Varaka b. Nevfel ve Ebu Ubeyde b. Nevfel’dir. bkz. Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî Ebû Ca’fer el-Bağdâdî, *Kitâbu’l-Munemmak fî Ahbâri Kureyş*, (Tah. Hurşid Ahmed Faruk) ‘Alemlü’l-Kütüb, 1. Bsk., Beyrut 1985 s. 239, 422; Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvud el-Belâzurî, *Cümelu min Ensâbi’l-Eşrâf*, (Tah. Süheyl Zekâr-Riyâd ez-Zirikli), Dâru’l-Fıkr, 1. Bsk., Beyrut 1996, c. X, s. 469; Abdurrahmân b. Ebî Bekr Celâlüddîn es-Suyûtî, *el-Hasâisu’l-Kubrâ*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, ty., c. I, s. 43; Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa’d b. Münî’ el-Basrî İbn Sa’d, *et-Tabakâtu’l-Kubrâ*, (Tah. Muhammed Abdulkadir Atâ), Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1. Bsk., Beyrut 1990, c. V, s. 43; Ali b. İbrâhim b. Ahmed el-Halebî Ebu’l-Ferec Nüreddin

zühht ve ibadet (tehannüs) için Hira Mağarasında inzivaya/itikâfa çekilirdi. Bu geleneğin içinde olan Hz. Peygamber'in de İslam öncesi her yıl bir ay (Ramazan ayı) bu mağarada inziva ve itikâfa çekildiği ve bu ayda fakirleri doyurduğu rivayet edilir.²² Dolayısıyla Kureyş'in Hira Mağarasını tazimi cahiliye Arapların şiirlerine de konu olmuştur.²³ Mesela, Hz. Peygamber'in amcası Ebû Talib'in, uzun bir kasidesinde cahiliyede Kureyş'in Hira'daki bu inziva ve ibadet (bürr/teberrür) hayatından, tehannüs için Hira'ya çıkıp inenlerden bahsettiğini görüyoruz.²⁴ Hatta cahiliye döneminde Hira Mağarasında zühht adetini başlatan ilk kişinin de Abdulmuttalib olduğu kaydedilmiştir. Abdulmuttalib Ramazan ayı hilali ortaya çıkınca Hira'da itikâfa/inzivaya girer, ay bitinceye kadar bu inzivadan çıkmaz ve bu ayda fakir fukarayı doyururdu.²⁵ Dolayısıyla Haşim oğulları gençleri de Abdülmuttalib'in bu tehannüs adeti üzere devam etmişlerdir.²⁶ Rivayetler, Hira'da inziva ve itikâf adetinin başlamasını Hz. Peygamber'in dedesi Abdülmuttalib'e dayandırsalar da bunun Kusay'la başlama olasılığı daha yüksektir. Çünkü bugün Kur'an'a da yansımış olan Kureyş'in dini ritüellerinin pek çoğu, Kusay döneminde inşa edilmiştir. Muhtemelen aslında Kureyş'in Hira'da tehannüs rivayetleri, cahiliyede tıpkı harem dağları arasında yer alan Arafat ve Müzdelife yahut Safâ ve Merve tepeleri ayın-

- İbn Burhâniddin, *es-Siretu'l-Halebiyye İnsânu'l-'Uyûn fi Sireti'l-Emîni'l-Me'mûn*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. Bsk., Beyrut 1427, c. I, s. 339; Adıgüzel, *Vahyin Başlangıcıyla İlgili Şiyer Kaynaklarındaki Rivayetlerin Değerlendirilmesi*, s. 72-73.
- 22 Muhammed b. İshâk b. Yesâr, *Siretu İbn İshâk*, (Tah. Süheyl Zekâr), Dâru'l-Fıkr, 1. Bsk., Beyrut 1978, s. 121; İbn Habîb, *el-Munemmak*, s. 422; Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Kesîr b. Gâlib Ebû Cafer et-Taberî, *Târîhu't-Taberî*, Dâru't-Türâs, 2. Bsk., Beyrut 1387, c. II, s. 300; Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyîrî Ebû Muhammed Cemâlüddin, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, (Tah. Mustafa es-Sakâ vd.), Şirketu Mektebeti ve Matbaati Mustafâ el-Bâbî el-Halebî ve Evlâduhu, 2. Bsk., Mısır1955, c. I, s. 236; Ebu'l-Kâsım Abdîrahmân b. Abdillâh b. Ahmed es-Süheylî, *er-Ravdu'l-Ünüf*, (Tah. Ömer Abdüsselâm es-Selâmî), Dâru lhyâit-Türâsî'l-Arabiyyi, 1. Bsk., Beyrut 2000, c. II, s. 253-256; Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Ömer b. Kesîr el-Kureşî, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, (Tah. Ali Şîri), Dâru lhyâit-Türâsî'l-Arabiyyi, 1. Bsk., yy. 1988, c. III, s. 9, 18; Ahmed b. Ali b. Abdilkâdir Ebu'l-Abbâs el-Huseynî el-Ubeydî Takyuddîn el-Makrizî, *İmtâ'u'l-Esmâ'*, (Tah. Muhammed Abdulhamîd en-Numeyşî), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Bsk., Beyrut 1999, c. III, s. 24; Halebî, *İnsânu'l-'Uyûn*, c. I, s. 339; Cevâd Ali, *a.g.e.*, c. XI, s. 343; Küster, "et-Tehannüs", s. 215-216.
- 23 Muhammed b. Ahmed b. Ali Takyuddîn Ebu't-Tayyîb el-Mekkî el-Fâsî, *Şifâu'l-Ġerâm bi-Ahbârî Beledî'l-Haram*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Bsk., yy. 2000, c. I, s. 370.
- 24 İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. I, s. 235; Süheylî, *er-Ravdu'l-Ünüf*, c. II, s. 253; Taberî, *Târîh*, c. II, s. 300; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. III, s. 9; Takyuddîn Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Abdilhalîm b. Abdisselâm b. Abdillâh b. Ebi'l-Kâsım b. Muhammed İbn Teymiye, *Câmiu'l-Mesâil*, (Tah. Muhammed Aziz Şems), Dâru Âlemi'l-Fevâid, 1. Bsk., yy. 1422, c. VI, s. 135-136; Fâsî, *Şifâu'l-Ġerâm*, c. I, s. 370. Bu şiir için bkz. "وَرَأَى لِيَزَيِّتِي فِي جِزَاءٍ وَنَازِلٍ وَأَوْرَاقٍ لَبِزٍ فِي حِرَاءٍ وَنَازِلٍ".
- 25 Ebu'l-Hasen Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdilkerîm b. Abdilvâhid eş-Şeybânî-el-Cezerî İzzüddîn İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, (Tah. Ömer Abdüsselâm Tedmürî), Dâru'l-Kitâbî'l-Arabiyyi, 1. Bsk., Beyrut-Lübnan 1997, c. I, s. 618; Halebî, *İnsânu'l-'Uyûn*, c. I, s. 339; Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasen ed-Diyârbekrî, *Târîhu'l-Hamîs fi Ahvâli Enfüsi'n-Nefîs*, Dâru Sâdir, Beyrut ty., c. I, s. 159; Belâzurî, *Cümelu min Ensâbi'l-Esrâf*, c. I, s. 84; Cevâd Ali, *a.g.e.*, c. VII, s. 81; Vecdî, *es-Siyâmu fi Cezireti'l-Arab kable'l-İslâm*, <http://www.ahewar.org/> 30.10.2016.
- 26 Vecdî, *es-Siyâmu fi Cezireti'l-Arab kable'l-İslâm*, <http://www.ahewar.org/> 30.10.2016.

leri gibi Kâbe ibadetine bağlı bir dağ tapınma biçimi olma olasılığı da söz konusudur.²⁷ Çünkü Kureyş'in ve Hz. Peygamber'in burada tehannüs/ inzivadan indikten hemen sonra, eve gitmeden ilk yaptıkları şeyin Kâbe'yi tavaf etmek olduğunu görüyoruz.²⁸

İşte cahiliyede hem Kureyş'in ve hem de Hz. Peygamber'in tehannüs, inziva ve ibadet ayı olan, vahye ilk mazhar olduğu bu ayın, hangi ay olduğu tartışılrsa da ve yer yer Receb yahut Rebîu'l-Evvel ayı olduğundan söz edilmiş olsa da²⁹ rivayetlerin büyük çoğunluğu bunun Ramazan ayı olduğunda hemfikiridir.³⁰ Cahiliye döneminde Mekke'de itikâf ve tehannüs ritüellerinin Ramazan ayında daha önce bazı vera' ve takva sahibi kişiler tarafından tatbik ediliyor olması, Kureyş'in dini ritüel karakterinin inşasında Abdulmuttalib ve Zeyd b. Amr b. Nufeyl gibilerin bu ayı takdis ve tazim etmeleri³¹ ve aynı zamanda ilk vahyin bu ayda³² Hz. Peygamber Hira Mağarasında inziva ve itikâf halindeyken gelmiş olması, tam anlamıyla künhüne vakıf olmasak da Kureyş'te bu ayın takdis ve tazim edilen, dinî hassasiyet gösterilen bir züht ve itikâf ayı olduğunun bir göstergesi olsa gerektir. Dolayısıyla Kur'an'ın "*mescitlerde itikâfta iken eşlerinize yaklaşmayın...*"³³ şeklinde bir yandan vakıyı tespit ve tasvir etmesi diğer yandan "*yaklaşmayın*", ifadesiyle bir inşâda bulunması, benzer şekilde Hz. İbrahim ve İsmail döneminde Kâbe'ye bağlı ritüeller arasında tavaf, ruku' ve secde edenler (namaz) gibi itikâf edenler (âkifin) den de bahsetmesi,³⁴ Ramazan ayında mescitlerde itikâfa girme ve itikâfta iken, dünya kelimelerinden kadınlarla cinsel ilişki ve onun çağrıştırdığı şeylerden uzak durma şeklinde bir inziva, tefekkür ve ibadet menasikinin cahiliyede var olduğunu, o dönemde de itikâfa girildiğini³⁵ ortaya koyuyor. Aslında cahiliye

27 Kister, "et-Tehannüs", s. 230.

28 İbn İshâk, *Sîre*, s. 121; İbn Habîb, *el-Munemmak*, s. 239; Belâzurî, *Cümelu min Ensâbi'l-Eşraf*, c. I, s. 105; Taberî, *Târîh*, c. II, s. 300; İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. I, s. 236; Süheylî, *er-Ravdu'l-Ünüf*, c. II, s. 253-256; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. III, s. 18; Makrîzî, *İmtâ'u'l-Esmâ*, c. III, s. 24; Halebî, *İnsânu'l-'Uyûn*, c. I, s. 339.

29 Cemâlüddin Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali Muhammed el-Cevzî, *Sıfatı's-Saffe*, (Tah. Ahmed b. Ali), Dâru'l-Hadîs, Kahire-Mısır 2000, c. I, s. 33; Cemâlüddin Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali Muhammed el-Cevzî, *et-Tebşire*, Dâru'l-Kütüb'l-İlmiyye, 1. Bsk., Beyrut-Lübnan 1986, c. II, s. 40; Diyârbekrî, *Târîhu'l-Hamîs*, c. I, s. 281; Halebî, *İnsânu'l-'Uyûn*, c. I, s. 340; Kister, "et-Tehannüs", s. 216.

30 İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. I, s. 235-236; Taberî, *Târîh*, c. II, s. 300; el-Mutahhir b. Tâhir el-Makdisî, *el-Bed'u ve't-Târîh*, Mektebetu's-Sekâfeti'd-Dîniyye, Bûr Saîd, ty., c. IV, s. 14; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. III, s. 18; Makrîzî, *İmtâ'u'l-Esmâ*, c. III, s. 24; İbnu'l-Cevzî, *Sıfatı's-Saffe*, c. I, s. 33; Muhammed İbrâhîm el-Feyûmî, *Târîhu'd-Dîniyyi'l-Fikri'l-Câhiliyyi*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 4. Bsk., 1994, s. 502; Cevâd Alî, *a.g.e.*, c. XI, s. 343.

31 Vecdî, *es-Siyâmu fi Cezîretü'l-Arab kable'l-İslâm*, <http://www.ahewar.org/> 30.10.2016.

32 Bakara, 2/185; Kadr, 97/1-5.

33 Bakara, 2/187.

34 Bakara, 2/125.

35 Ebûbekr Muhammed b. 'Ali b. İsmâil b. el-Kaffâl eş-Şâşi, *Mehâsinu's-Şerî'a fi Furû'i's-Şâfiyye*, (Tah. Muhammed Ali Samak), Dâru'l-Kütüb'l-İlmiyye, Beyrut 2007, s. 136; Ebû

Araplarındaki itikâf, sadece Hira Mağarasına özgü bir durum değil, Kâbe'de ve kişilerin kendilerine özgü evlerde de itikâfa giriliyordu. Mesela, cahiliyede Hz. Ömer'in Mescid-i Haramda bir gece/gün başka bir ifadeye göre bir ay itikâfa girme nezrinde bulunduğunu, bu durumu Peygambere açınca, Hz. Peygamber'in "itikâfı yerine getir ve oruç tut" dediğini³⁶ yine Medine'de Neccâr oğullarından Ebû Kays Sirme b. Ebî Enes'in ruhban bir yaşam sürdürdüğünü, kendi evinde itikâfa girdiğini, orayı mescit edindiğini yanına hayızlı ve cünüp hiç kimsenin girmedikini görüyoruz.³⁷ O bakımdan bu rivayetlerde gerek Hz. Peygamber'in Ömer'e cevabı gerek Kays Sirme örneği gerekse de Kur'an'da itikâfın oruçla birlikte zikredilmesi ve İslam döneminde bir kısım âlimlerin bu vb. rivayetlerden hareketle "oruçsuz itikâf olmaz" düşüncesinde olmaları, itikâfla birlikte oruç tutmanın ve cenabeti gerektirecek hallerden uzak durmanın sadece İslam'da değil, muhtemelen cahiliyede de mutekifin sünnetlerinden olduğunu ortaya koyuyor.

Dolayısıyla, cahiliye döneminde Kureyş'te Allah'ı tefekkür ve teemmül, beden in isteklerinden arınma, züht, ibadet ve fakirleri doyurma ayı olarak ihya edilen Ramazan ayının bu kutsiyeti İslamiyet'te de devam ettirilmiş, bir arınma ve vahyin indirildiği ay olarak Kur'an, bu aya özel atıfta bulunmuştur. Hz. Peygamber de Kureyş'in cahiliye döneminde her

Muhammed Abdîrrahman b. Muhammed b. İdrîs b. el-Münzîr et-Temîmî İbn Ebî Hâtîm, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, (Tah. Esad Muhammed et-Tayyîb), Mektebetu Nizâr, 3. Bsk., el-Memleketu'l-Arabîyyetu's-Suûdiyye 1419, c. I, s. 324; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, c. I, s. 523.

36 Muhammed b. İsmâîl Ebû Abdillâh el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, (Tah. Muhammed Züheyr b. Nâsir en-Nâsır), Dâru Tavkî'n-Necat, 1. Bsk., Beyrut 1422, Eymân ve Nüzûr, 28; Ebû Dâvud Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî, *Sünen-ü Ebî Dâvud*, (Tah. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd), el-Mektebetu'l-Asriyye Seydâ, Beyrut ty., Eymân ve Nüzûr, 32; Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb Ali el-Horâsânî en-Nesâî, *es-Sünenü's-Suğrâ*, (Tah. Abdülfettâh Ebu'l-Gudde), Mektebu'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 2. Bsk., Haleb 1986, Eymân ve Nüzûr, 36; Ebû Bekr b. Ebî Şeybe Abdullâh b. Muhammed b. İbrâhîm b. Osmân b. Havâsetî, *el-Kitâbu'l-Musannefu fi'l-Ahâdisi ve'l-Âsâr*, (Tah. Kemâl Yûsuf el-Hût), Mektebetu'r-Rüşd, 1. Bsk. Riyâd 1409, c. VII, s. 284; Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. el-Abbâs el-Mekkî el-Fâkihî, *Ahbâru Mekke fi Kadîmi'd-Dehrî ve Hadîsihi*, (Tah. Abdulkemîk Abdullâh Dehîş), Dâru Hidr, 2. Bsk., Beyrut 1414, c. II, s. 142; Ahmed b. Ali Ebûbekir er-Râzî el-Cassâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, (Tah. Muhammed Sâdık el-Kamhâvî), Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabîyyi, Beyrut 1405, c. I, s. 306; Ebu'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed er-Râğîb el-İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-Üdebâ ve Muhâverâtü's-Şuarâ ve'l-Bülegâ*, Şirketu Dârî'l-Erkâm, 1. Bsk., yy. 1420, c. II, s. 477; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, c. V, s. 277; Kurtubî, *el-Câmi'*, c. II, s. 334; Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, *Hüccetullâhî'l-Bâliğâ*, (Çev. Mehmet Erdoğan), İz Yay., İstanbul 1994, c. I, s. 465.

37 İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. I, s. 510; Ebû Amr Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilber b. Âsım en-Nemerî, *el-İstiâb fi Ma'rifeti'l-Ashâb*, (Tah. Ali Muhammed el-Becâvî), Dâru'l-Ceyl, 1. Bsk., Beyrut 1992, c. II, s. 737; Ebu'l-Hasen Ali b. Ebî'l-Kerem İzzuddîn İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Gâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe*, (Tah. Ali Muhammed Muavvez-Âdil Ahmed Abdulmevcûd), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Bsk., yy. 1994, c. III, s. 18; Ebu'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer b. Kesîr el-Kureşî, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, (Tah. Mustafâ Abdülvâhid), Dâru'l-Ma'rife, Lübnân 1976, c. II, s. 190; Halebî, *İnsânü'l-Uyûn*, c. II, s. 19.

yıl bir ay (Ramazan) itikâf, züht/tehannüs âdât ve tekâlidini İslamiyet'te devam ettirmiş ve Ramazan'ın son on, zaman zaman da yirmi gününü inzivaya çekilmiştir.³⁸ Her ne kadar algı oluşturma amacına matuf olarak Hz. Peygamber'in inzivaya çekilmesi (tehannüsü) bir kısım rivayetlerde o toplumun i'tidât ve mütearif ritüellerinden bağımsız bireysel bir soyutlanma olarak gösterilse de³⁹ mabetlerde ve mağaralarda itikâfa girmenin, züh hayatı sürdürmenin Hz. Peygambere özgü türedi bir durum olmadığı, bunun kadim şeriatlerden Hz. İbrahim ve oğlu İsmail döneminden beri gelen bir sünnet/adet olduğunu⁴⁰ hatta İsrailoğulları mabet menasikinde de mutad bir ritüel olduğunu görüyoruz. O bakımdan Kur'an'da Hz. Süleyman'ın Beyt-i Makdis'te⁴¹ Hz. Musa'nın Tur Dağında⁴² İmran, Zekeriyya, Yahya ve Meryem gibi İsrailoğulları mabet ailesinin çeşitli mekânlarda inziva ve itikâf hayatlarından bahsedilmiştir.

Kısaca bugün İslam dünyasında züht, tefekkür, tedebbür, teemmül, ibadet ve yoksulları doyurma ayı olarak bilinen Ramazanın ve bu ayda yapılan itikâf'ın, cahiliye Arapların meçhulü olmadığı, başka bir deyişle Kur'an'ın, silbaştan ibdâ' ve îcât mahiyetinde mukaddes kıldığı yeni bir teşri' olmadığı, önceki toplumlarda ve cahiliye dönemi Kureyş teamüllerinde köklerinin var olduğu, dolayısıyla İslam'ın makasadı ve temel ilkeleriyle çelişip de iptal edilenler hariç tutulursa, tashih, tağyir ve tebdilleriyle birlikte hem Hz. Peygamber'in getirdiği hem de Kur'an'ın yer yer resmettiği tasavvur ve teamüllerin, itikat ve ibadetlerin cahiliye dönemi Arap toplumu vakıasına, onlarda yaygın olan Allah'a yakınlaşma adet ve geleneklerine mutabık ve muvafık şeyler olduğu, Allah'ın onların anladıkları, bildikleri ve tecrübe ve tatbik ededikleri şeylerle onlara hitap ettiği⁴³ gerçeğini teslim etmek gerekir.

38 Buhârî, İtikâf, 1; Ebu'l-Huseyin Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbüri, *Sahih-u Müslim*, (Tah. M. Fuâd Abdülbâkî), Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabiyyi., Beyrut ty., Müslim, İtikâf, 1; Ebû Dâvûd, Savm, 77; Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre b. Mûsa b. Dahhâk et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, (Tah. Ahmed Muhammed Şâkir vd.), Şirketu Mektebeti ve Matbaati Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 2. Bsk., Mısır 1975, Savm, 71.

39 Kister, "et-Tehannüs", s. 217-218.

40 Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, c. V, s. 276; M. Şener, "İtikâf", *DİA*, İstanbul 2001, c. XXIII, s. 458; Kasım Şulu, "Hz. Peygamber Devrinde Oruç ve Ramazan Orucuyla İlgili Gelişmeler", *Uluslararası Ramazan Sempozyumu: Ramazan ve Oruç*, Haziran 2015, İstanbul, s. 36.

41 Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Amr b. Ahmed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğevâmizi't-Tenzil*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabiyyi, 3. Bsk., Beyrut 1407, c. III, s. 574; Nizâmuddin el-Hasen b. Muhammed b. el-Huseyn el-Kummî en-Nisâbüri, *Ğerâibu'l-Kur'ân ve Reğâibu'l-Furkân*, (Tah. Zekeriyâ Umeyrât), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Bsk., Beyrut 1416, c. V, s. 488; Şemsuddin Muhammed b. Ahmed el-Hatib eş-Şirbîni, *es-Sirâcu'l-Münir*, Matbaatu Bülâk, Kahire 1285, c. III, s. 288.

42 Muhtemelen Kur'an'ın, Tur Dağı'nda Hz. Musa'nın inziva ve ibadetine, ardından Cebrail ile buluşmasına atf yapması, buradaki portrenin oradakiyle uyuyor olmasından kaynaklanıyor.

43 Munezzametü Mu'temerî'l-İslâmî, *Mecelletu Mecmei'l-Fikhi'l-İslâmî*, c. V, s. 2437-2440; Kurtubî, *el-Câmi'*, c. XV, s. 228; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Makdisî, *Ahsenu't-Tekâsim fi Ma'rifeti'l-Ekâlim*, Leiden, Dâru Sâdir Beyrut, Mektebetu Medbüli, 3.

3. Oruç

a. Ramazan Ayı Orucu

Savm, lügatte, yemekten, içmekten, konuşmaktan yürümekten ve cinsi münasebetten uzak durmak demektir. Dini bir terim olarak ise, bir kimsenin tan yerinin ağarmasından güneşin batışına kadar geçen zaman diliminde ibadet niyetiyle yemekten-içmekten ve cinsi münasebetten kendini uzak tutması demektir ki, buna “İmsak” da denir.⁴⁴

Oruç ibadeti şu veya bu şekilde İslamiyet öncesi toplumlarda köklü kadim ritüeller arasında yer alır.⁴⁵ Başlarına bir musibet geldiğinde, kıtlığa maruz kaldıklarında yahut Tanrı'nın öfkesine maruz kalacaklarını düşündüklerinde veya Kâhinler ilhama hazırlık yaptıklarında, günahlarını affettirmek ve arzu ettiklerine kavuşmak için oruç tutarlardı. O bakımdan Kur'an'da müminlere önerilen orucun, Arap yarımadasında “evvelu mâ şüria” kabilinden türedi bir teşri' olmadığı bir vakiadır. Şöyle ki Yahudi ve Hristiyanlarda bilindiği gibi onlarla irtibat halinde olan cahiliye Arapları tarafından da bilinmekteydi. Yesrib Ehli, aralarında olmaları hasebiyle Yahudilerin orucuna, Irak ve Şam Arapları da aralarında bulunan Hristiyanlaşmış Araplar sebebiyle Hristiyanların orucuna vakıf idiler.⁴⁶ Oruç, İslam öncesi Arap yarımadası topluluklarının hasseten İbranilerin en temel ritüelleri arasında yer alıyordu. Tevrat'ta da Hz. Musa'nın Tur Dağında kırk gün oruç tuttuğundan⁴⁷ Hz. Davud'un⁴⁸ ve İsrailoğulları peygamber ve önderlerinin aynı zamanda halkının çeşitli nedenlerle oruç tuttuklarından bahsedilmiştir.⁴⁹ İsrailoğullarında, dua etme, elbiseleri yırtma, çula kuşanma, küle oturma ve başa toprak serpmeye ritüelleri arasında adam öldürme, putlara tapma vb. günahlara kefarete olması⁵⁰ yahut bir isteğin yerine gelmesi, hastalık, bela, savaş ve kıtlığın kaldırılması, yolculuk esnasında can ve malların düşman saldırısından korunması şek-

Bsk., Kâhire 1991, s. 17; Kur'an'ın Arapların bildikleri ve isti'mâl ettikleri şeylerle onlara hitap ettiği konusunda ayrıca bkz. Muhammed b. Cerir b. Yezid b. Kesir Gâlib el-Âmilî Ebû Cafer et-Taberî, *Câmiü'l-Beyân fi Te'vili'l-Kur'ân*, (Tah. Ahmed Muhammed Şâkir), Müessesetu'r-Risâle, 1. Bsk., yy. 2000, c. I, s. 223-224, 317; c. II, s. 343; c. XI, s. 349; c. XVIII, s. 288; Kurtubî, *el-Câmi'*, c. XVII, s. 193; Emrah Dindi, Kur'an'da İslam Öncesi Kültürün İzleri (Muamelat Örneği), Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2014, s. 19.

44 Cürcânî, *et-Ta'rifât*, s. 136.

45 Zemaşerî, *el-Keşşâf*, c. I, s. 255, 257; Hâzin, *Lübâbu't-Te'vil*, c. I, s. 110.

46 Cevâd Ali, *a.g.e.*, c. XI, s. 339; Feyûmî, *a.g.e.*, s. 501; İsmail Cerrahoğlu, “Kur'an-ı Kerim'de Oruç”, *Diyanet İsl. Başkanlığı Dergisi*, Cilt: IX, Sayı: 100-101, Eylül-Ekim 1970, s. 265.

47 Çıkış, 34/28.

48 II Samuel, 12/16; Mezmurlar, 35/13-14; 69/10; 109/24.

49 Hakimler, 20/26; I. Samuel, 7/6; 31/13; Yeşeya, 58/1-7; Yeramya, 14/11-12; 36/6-9; Daniel, 9/3-4; Yoel, 1/14; 2/12, 15; Yunus, 3/5; Zekeriya, 7/1-5; 8/19; Ester, 4/3.

50 I. Samuel, 7/6; I. Krallar, 21/27; Nehemya, 9/1-4; Mezmurlar, 69/10-11; Daniel, 9/3-4.

linde çeşitli maksatlarla oruç tutulduğunu görüyoruz.⁵¹ Benzer şekilde orucun, savaşta öldürülen İsrailoğulları ve liderlerinin ardından, Rab'ın huzurunda dua, ağlama, ağıt yakma, çula sarılma, küle oturma, yakmalık ve esenlik sunuları arasında icra edilen yas⁵² yahut tam aksine düşmandan kurtuluşu kutlama ayinleri arasında yer aldığı da bilinmektedir.⁵³ Yukarıda görüldüğü gibi sadece Tevrat'ta değil, İncil'de de Yahyâ ve Ferisilerin, Pavlus/Saul, Barnaba'nın ve Anna adında kadın bir Peygamberin oruçlarından⁵⁴ ve Hz. İsa'nın Hz. Musa'dan tevarüs ede gelen kırk günlük orucundan söz edilir.⁵⁵

İslam öncesi Arap yarımadasında Yahudi ve Hristiyanların orucu maruf olmakla birlikte hangi gün ve aylarda ne kadar gün oruç tutulduğu, benzer şekilde Kureyş'in yahut Medine'li Arapların Ramazan'da bir ay oruç tutma adetinin olup olmadığı konusunda kesin bir şey söylemek mümkün görünmemektedir. Bununla beraber Arap töresi, oruç Müslümanlara farz kılınmadan önce, onların oruç vb şerî kavramları hem luğavî hem de pratik boyutunu ifade eder şekilde istilahî anlamlarında kullandıklarını, oruç, namaz, zekât ve hac gibi ibadetleri bildiklerini ve Allah'ın onlara bildikleri ve tatbik edegeldikleri şeyler dışında herhangi bir şeyle hitap etmediğini hiç şüphesiz ortaya koymaktadır.⁵⁶ İslam öncesi Arapların bu aşırı sıcak ayda oruç tutmalarından dolayı bu ayın "Ramazan" diye isimlendirildiğinden,⁵⁷ Ümeyye b. Ebi's-Salt gibi cahiliye Arap şairlerin şiirlerinde oruç tutanların cennetteki mükâfatından,⁵⁸ orucun başlama vaktini ifade eden beyaz ve siyah iplikten bahsedilmiştir.⁵⁹ Benzer

51 II. Samuel, 12/15-23; II. Tarihler, 20/1-9; Ezra, 8/21-23; Mezmurlar, 35/13-14.

52 Hakimler, 20/26; I. Samuel, 31/13; II. Samuel, 1/11-12; I. Tarihler, 10/11-12; Nehemya, 1/1-4; Ester, 4/1-3;

53 Ester, 9/31.

54 Matta, 6/16-18; Markos, 2/18-22; Luka, 5/33-39; 7/33; 18/12; Elçilerin İşleri, 13/2-3; 14/23; Luka, 2/36-37.

55 Matta, 4/1-3; Osman Cılacı, "Semavi Dinlerde Oruç", *Diyanet Dergisi*, Cilt: XVII, Sayı: 4, Mayıs-Haziran 1978, s. 202.

56 Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilbâki b. Yûsuf b. Ahmed b. Şihâbüddin b. Muhammed ez-Zürkânî, *Şerhu'z-Zürkânî alâ Mevâhibi'l-Ledüniyyeti bi'l-Menhi'l-Muhammediyyeti*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1. Bsk., 1996, c. II, s. 262.

57 Ebû Muhammed Mekki b. Ebi Tâlib Hemmûş b. Muhammed b. Muhtâr el-Endülüsî el-Kurtubî, *el-Hidâye ilâ Bulûğî'n-Nihâye*, (Tah. Mecmûatu Resâili Câmiiyye), *Mecmûatu Buhüsî'l-Kütâbi ve's-Sünne*, Külliyyetu's-Şeriatu ve'd-Dirâseti'l-İslâmiyye-Çâmiatu's-Şârîka, 1. Bsk., yy, 2008, c. I, s. 603; Beğavî, *Meâlimu't-Tenzil*, c. I, s. 216; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. I, s. 227; Abdülâziz, *Ramadân fi'l-Câhiliyye ve'l-İslâm*, <http://www.alukah.net/30.10.2016>.

58 Makdisî, *el-Bed'u ve't-Târîh*, c. I, s. 203; Rızkullâh b. Yûsuf b. Abdilmesih b. Yakûb Şeyho, *en-Nasrâniyyetu ve Âdâbuhâ beyne Arabi'l-Câhiliyye*, yy., ty., s. 183.

59 Muhammed b. Mükrim b. Ali Ebu'l-Fadl Cemâlüddin İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sâdir, 3. Bsk., Beyrut 1414, c. VII, s. 299, (h-y-d, mad.); Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Hüseynî Ebu'l-Feyz Murtazâ ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, (Tah. Mecmûa mine'l-Muakkikîn), Dâru'l-Hidâye, ty., c. XIX, s. 281, (h-y-d, mad); Şeyho, *en-Nasrâniyye*, s. 184.

şekilde cahiliyede Cerîr b. Abdullah el-Beceli'nin Halit b. Ertâ el-Kelbî ile münâferetinde kendilerinin bir ay oruç tutmuş olmalarıyla övündüklerine dair rivayetler yer almıştır.⁶⁰ Bu son rivayet, bir ay oruç tutmanın cahiliye Araplarında iftihar vesilesi olan maruf bir adet olduğunu ortaya koysa da bunun Ramazan ayı orucu mu yoksa başka bir ayın orucu mu olduğunu söylemek oldukça zor olacaktır. Çünkü "sizden öncekilere farz kılındığı gibi size de farz kılındı"⁶¹ şeklinde orucun sadece Müslümanlara değil öncekilere de farz kılındığını ifade eden ayet ışığında Ramazan ayı orucunun bu ümmete mi yoksa daha öncekilere de mi farz olup olmadığı tartışma konusu olmuş ve kaynaklarda farklı yorum ve rivayetler yer almıştır. Genel olarak iki yaklaşım ortaya çıkmıştır. İlk yaklaşımda rivayetler ve bunlara dayalı yorumlarda önceki toplumlara (Yahudi, Hristiyan ve diğer tüm insanlara) farz kılınan orucun zaman/ay ve adet, miktar yönüyle değil de hüküm ve vasıf yönüyle İslam'daki oruçla aynı olduğu ileri sürülürken ikinci yaklaşım da Müslümanlara farz kılınan orucun hem kemmiyet, adet, miktar hem de keyfiyet ve zaman yönüyle öncekilere farz kılınan oruçla aynı olduğu kabul edilmiştir.⁶²

Birinci yaklaşımı ileri süren rivayetlerde Ramazan ayı orucu farz kılınmadan önce, Medine'de Yahudilerin güneş battıktan sonra gecenin ilk üçte birinden (ateme) diğer üçte birine kadar oruç tuttukları, uyuduktan sonra herhangi bir şey yiyip içmedikleri ve cinsel ilişkide bulunmadıkları, İslam'ın başlangıcında Hz. Ömer ve Ebû Kays b. Sirme'nin zor duruma düşünceye kadar ardından fecre kadar yeme içme ve cinsel ilişki yasağını kaldıran ayet nazil oluncaya kadar Müslümanların da bu oruç üzere devam ettikleri ifade edilmiştir.⁶³ Benzer şekilde Medine'de Yahudilerin her aydan ve her Aşûre gününden üçer gün oruç tuttukları⁶⁴ Hz. Peygamber ve Müslümanların da Medine'de hem Aşûre orucunu hem de her ayın ey-yâmu'l-biyez denilen on üç, on dört ve on beşinci günleri oruç tuttukları⁶⁵

60 Abdulkadir b. Ömer el-Bağdâdî, *Hizânetu'l-Edeb ve Lübbü Lübâbi Lisânu'l-Arab*, (Tah. Abdusselâm Muhammed Hârun), Mektebetu'l-Hâneçî, 4. Bsk., Kâhire 1997, c. VIII, s. 20-21; Alûsî, *Bulûğu'l-Erab*, c. I, s. 301; Bu rivayetin bir tarikinde "nesûmu eş-Şehre" yerine "nutîmu eş-Şehre" ifadesi geçmiştir. Bkz. Ebû Muhammed el-Hasen b. Ahmed el-A'râbî el-Esved el-Gandecânî, *Furhatu'l-Edîb fî'r-Reddi alâ İbni's-Sayrafi, Şerhu Ebyâti Sibeveyh*, yy. ty., s. 23; Bağdâdî, *Hizânetu'l-Edeb*, c. VIII, s. 26.

61 Bakara, 2/183.

62 Mâverdî, *en-Nüket*, c. I, s. 236; Ebu'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed er-Râğîb el-İsfahânî, *Tefsîru'r-Râğîb el-İsfahânî*, (Tah. Muhammed Abdulazîz Besyûnî), Külliyyetu'l-Âdâb, 1. Bsk., Câmîatu Tantâ 1999, s. 387; Kurtubî, *el-Câmî'*, c. II, s. 274-275.

63 Mâverdî, *en-Nüket*, c. I, s. 236; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, c. I, s. 499; Cilacı, "Semavi Dinlerde Oruç", s. 196.

64 Mâverdî, *en-Nüket*, c. I, s. 236; Kurtubî, *el-Câmî'*, c. II, s. 275.

65 Sa'lebî, *el-Kesf ve'l-Beyân*, c. II, s. 62; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. III, s. 312; Muhammed b. Yûsuf es-Sâlihî eş-Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd fî Sireti Hayri'l-İbâd*, (Tah. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Âli Muhammed Muavvez), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Bsk., Beyrut-Lübnan 1993, c. X, s. 349; Halebî, *İnsânu'l-Uyûn*, c. II, s. 183.

ve bu üç gün oruç tutmanın da önceki milletlere ve İslam'ın başlangıcında Hz. Peygambere ve Müslümanlara farz/vacip olduğu ancak Bedir gazvesinden bir küsur ay önce Ramazan ayı orucu (Şehr-ü Ramazan) ayeti ile neshedildiği kaydedilmiştir.⁶⁶ Dolayısıyla bu yaklaşım ve rivayetlere göre “sizden öncekilere farz kılındığı gibi” ayetinde İslam öncesinde farz kılınan oruç, Ramazan orucu değildir, farz yahut nafil olarak her aydan üç gün ve Aşûre günü tutulan oruçtur. Ancak daha sonra bu oruç, “Ramazan ayı...içinizden kim bu aya ulaşırsa onu oruçla geçirsin” ayetiyle neshedilmiştir.⁶⁷ Bu yaklaşım ayette geçen “belli günler” ifadesiyle de teyid edilme-ye çalışılmıştır.⁶⁸

İkincisi de adet, miktar ve vakit yönüyle Ramazan ayı orucunu daha kadim köklere önceki milletlere irca' eden yaklaşım ve rivayetlerdir.⁶⁹ İster nafil/tatavvu ister farz türünden olsun her ne kadar bu ümmetten önce herhangi bir orucun farz olmadığı, bunun Hz. Muhammed ve ümmetine özgü bir ibadet olduğu Şafîilerde yaygın olsa da⁷⁰ Ramazan orucunu tutan ilk kişinin Hz. Nuh ve kavmi olduğu⁷¹ hatta Hz. Âdem'den beri farz olduğu da ifade edilmiştir.⁷² İslam âlimleri, “sizden öncekilere farz kılındığı gibi” ayetinden hareketle aslında Ramazan ayı orucunun iptidâen şer' olunmadığı, bunun daha önce Yahudi ve Hristiyanlara farz kılınmış olduğu nevar ki Yahudilerin bu orucu değiştirip sadece Firavun'un boğulduğu gün

66 Bakara, 2/182; Sa'lebî, *el-Kesf ve'l-Beyân*, c. II, s. 62; Beğavî, *Meâlimu't-Tenzil*, c. I, s. 214; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. I, s. 225; Ebû Muhammed Abdilhak b. Gâlib b. Abdirrahmân b. Temmâm b. Atiyye el-Endülüsî, *el-Muharraru'l-Veciz fi Tefsiri'l-Kitâbi'l-Aziz*, (Tah. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Bsk., Beyrut 1422, c. I, s. 250; Hâzin, *Lübâbu't-Te'vil*, c. I, s. 110; İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, c. I, s. 497; Suyûtî, *el-Hasâisu'l-Kubrâ*, c. II, s. 359; Yahyâ b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Yahyâ el-Âmirî el-Hırzî, *Behcetü'l-Mehâfil ve Buğyeti'l-Emâsil fi Telhisi'l-Mu'cizâti ve's-Siyeri ve's-Şemâil*, Dâru Sâdir, Beyrut ty., c. I, s. 175; Halebî, *İnsânu'l-Uyûn*, c. II, s. 183, 187; Hz. Peygamber, İslam öncesinde bir gün tutulup bir gün yenen Davud orucundan ve Ramazan ve Kurban bayramı günleri hariç bütün yılı oruçlu geçiren Hz. Nuh'un orucundan bahsetmiştir. (bkz. İbn Mâce Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvîni, *Sünen-ü İbn Mâce*, (Tah. Muhammed Fuâd Abdalbâki), Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyyi Faysal İsâ el-Bâbî el-Halebî, yy., ty., Siyâm, 31-32) İbn Kesir'in *Bidâye'sinde* de önceki Peygamberlerin orucundan bahsedilmiştir. Hz. Davud'un bir gün tutup bir gün yediği, Süleyman'ın her ayın başından ortasından ve sonundan üçer gün tuttuğu, Hz. Meryem'in bir gün tutup iki gün iftarlı olduğu, Hz. İbrahim, Hz. İsa ve Hz. Muhammed'in her aydan üç gün oruç (Dehr orucu) tutukları nakledilmiştir. Bkz. İbn Kesir, *el-Bidâye*, c. I, s. 135; c. II, s. 19.

67 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. III, s. 414-415; İbrâhim b. es-Serî b. Sehl Ebû İshâk ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve İrâbuhu, Âtemu'l-Kütüb*, 1. Bsk., Beyrut 1988, c. I, s. 253; İbn Ebî Hâtîm, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, c. I, s. 303-304.

68 İbn Ebî Hâtîm, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, c. I, s. 306; Mâverdi, *en-Nuket*, c. I, s. 237.

69 İbn Ebî Hâtîm, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, c. I, s. 304-305; İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, c. I, s. 497; Râğib el-İsfahânî, *Tefsiru'r-Râğib*, s. 387; Kurtubî, *el-Câmi'*, c. II, s. 274.

70 Zürkânî, *Şerhu'z-Zürkânî*, c. VII, s. 449.

71 Halebî, *İnsânu'l-Uyûn*, c. II, s. 187.

72 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. I, s. 225; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, c. V, s. 239.

anısına tutulan Aşûre günü orucuyla sınırladıklarını ileri sürmüşlerdir.⁷³ Benzer şekilde bu orucun uyuduktan sonra herhangi bir şey yememeleri, içmemeleri ve kadınlara yaklaşmamaları şeklinde Hristiyanlara da farz kılınmış olduğu ancak bunun onlara zor geldiği, dolayısıyla toplanıp yaz ve kış mevsimleri arasında şemsi bir mevsimde/ilkbaharda bir oruca başladıkları ve işledikleri günahlara keffâret olsun diye on gün ilave ettikleri, daha sonra başlarına gelen ölüm, hastalık ve felaketlere kefarete olsun diye bir on gün daha ilavede bulunup bu orucu elli güne çıkarıp değiştirdiklerinden söz edilir.⁷⁴ Müslümanların da Ramazan ayı orucu farz kılınmaya kadar bu orucu tutmaya devam ettikleri ta ki Ebi Kays b. Sirme ve Ömer b. Hattab muzdarip oluncaya kadar bu oruca devam ettikleri, daha sonra fecrin doğuşuna kadar yeme, içme ve cinsel ilişkinin helal olduğunu bildiren ayetin nazil olduğu ifade edilir.⁷⁵ Dolayısıyla iftarı yapıp akşam namazını kılıp uyuduktan sonra ertesi gün fecre kadar herhangi bir şey yememek, içmemek ve cinsel ilişkide bulunmamak şeklinde İslam önce-

73 Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, c. V, s. 240; Kurtubî, *el-Câmi'*, c. II, s. 274; Cilacı, "Semavî Dinlerde Oruç", s. 195.

74 Bakara, 2/187; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. III, s. 410-411; Sa'lebî, *el-Kesf ve'l-Beyân*, c. II, s. 63; Beğavî, *Meâlimu't-Tenzil*, c. I, s. 214; Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, c. I, s. 225; İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-Veciz*, c. I, s. 250; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, c. V, s. 240; Kurtubî, *el-Câmi'*, c. II, s. 274-275; Hâzin, *Lübâbu't-Te'vil*, c. I, s. 110; Suyûtî, *el-Hasâisu'l-Kubrâ*, c. II, s. 359; Sâlihî eş-Şâmi, *Sübülü'l-Hüdâ*, c. X, s. 349; Halebî, *İnsânü'l-Uyûn*, c. II, s. 187; Mâverdi, *en-Nüket*, c. I, s. 236; Zeccâc, Ramazan orucunun İslamiyet öncesi Hristiyanlara farz kılındığına, onların vaktini değiştirip ilavede bulduklarına dair rivayetin sahibini ve güvenilirliğini, kastının ne olduğunu bilmediğini, bununla beraber ayetin nazımının öncelikle farz kılındığını ifade ettiğini belirtir. (bkz. Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, c. I, s. 251) Rum yani Hristiyan ve Sabiilerin güneşin batışına kadar et vb. şeyler yememek suretiyle elli günlük bir oruç tuttuklarından bahsedilmiştir. (bkz. Kâdi Abdulcabbar Ahmed b. Abdilcabbar el-Hemedânî Ebu'l-Huseyn el-Mu'tezilî, *Tesbitu Delailu'n-Nübüvve*, Dâru'l-Mustafâ, Kahire ty., c. I, s. 164-165) Aynı şekilde Harran Sabiilerinin, neredeyse İslamla aynı olan, Hilalin görülmesiyle başlanılıp ve hilalin görülmesiyle bitirilen, ayın durumuna göre otuz yahut yirmi dokuz gün süren, fecirden güneşin batışına kadar tutulan, ardından Fıtır diye isimlendirilen bir bayramla, ilahlara arz edilen sadaka ve kurbanlarla sonlandırılan oruçlarından da bahsedilir. Bkz. Ebu'l-Ferec Muhammed b. İbn İshâk b. Muhammed İbn Nedîm, *el-Fihrist*, (Tah. İbrâhîm Ramazân), Dâru'l-Ma'rife, 2. Bsk., Beyrut-Lübnan 1997, s. 388; Ebu'l-Fidâ İmâduddin İsmâil b. Ali b. Mahmûd b. Muhammed İbn Ömer b. Şahinşâh b. Eyyûb, *el-Muhtasar fi Ahbâri'l-Beşer*, el-Matbaatu'l-Huseyniyetu'l-Misriyye, 1. Bsk., yy. ty. c. I, s. 82; Ömer b. Muzaffer b. Ömer İbn Ebi'l-Fâris Ebû Hafs Zeynuddin İbnu'l-Verdi, *Târîhu İbni'l-Verdi*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Bsk., Lübnan-Beyrut 1996, c. I, s. 70; Cemâluddin Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Cevzî, *Telbisu İblis*, Dâru'l-Fikr, 1. Bsk., Beyrut-Lübnan 2001, s. 68; Ebu'r-Reyhan el-Birûnî, *el-Kanuni'l Mes'ûdi*, yy. 1954, c. I, s. 267-268; Vecdî, *es-Siyâmu fi Cezîreti'l-Arab kable'l-İslâm*, <http://www.ahewar.org/> 30.10.2016; Recep Demir, "Diğer İnanç Sistemlerinde ve İslâm'da Oruç (Karşılaştırmalı Bir Analiz)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: IX, Sayı: 42, Şubat 2016, s. 1785; Müsteşrik Dodge, Harran Sabiilerinin Hilalin görülmesiyle başlayan daha sonra tekrar bir ay sonra görülmesiyle bitirilip sadaka ve kurbanlarla kutlama yapılan bu orucun, İbn Nedîm'in de temas ettiği Ay ilahı Sin'e yapılan bir ayın olduğunu ileri sürmüştür. Bkz. B. Dodge, *The Sabians of Harran*, Page 78; İbn Nedîm, *el-Fihrist*, s. 391.

75 Bakara, 2/187; Suyûtî, *el-Hasâisu'l-Kubrâ*, c. II, s. 359; Sâlihî eş-Şâmi, *Sübülü'l-Hüdâ*, c. X, s. 349.

sinde var olan bu orucun, İslam'ın başlangıcında da devam ettiği ancak sonra nesh olduğu kaydedilmiştir.⁷⁶

Rivayetlerde aslında bu orucun cahiliyede değil de İslam'ın bidayetinde farz kılınan ilk oruç tipi olduğu, daha sonra “*Oruç gecesinde kadınlara yaklaşmak size helal kılındı...artık eşlerinize yaklaşın ve Allah'ın sizin için yazıp taktir etmiş olduğu şeyi arayın. Şafağın aydınlığı gecenin karanlığından ayırt edilinceye kadar yiyin için...*” ayetiyle neshedilerek şafağa kadar yeme, içme ve cinsel ilişkinin serbest kılındığından da söz edilmiştir.⁷⁷

Müsteşrikler, İslam literatüründeki bu rivayetlerden hareketle Hz. Muhammed'in, bu otuz günlük oruç yasasını şarkta müteşeddid Hristiyanların sadece tek iftarla geceyi de kapsayan oruçlarından aldığı ancak “*Allah size kolaylık diler zorluk dilemez*” ayetinde de ifade edildiği gibi Müslümanlara taltif olsun diye bu orucu gündüzle sınırladığını,⁷⁸ dolayısıyla bu otuz günlük orucun Hristiyan büyük perhizinin bir taklidi olduğunu,⁷⁹ Kureyş'te orucun bilinmediğini, Medine'deki Yahudilerin afiv günü/Aşûre günü orucundan aşamalı olarak adapte edildiğini,⁸⁰ bir başka ifadeyle Medine'de Müslümanların Yahudilerle araları açılmasından sonra muhtemelen Bedir zaferi anısına bir şükran ifadesi olarak Aşûre orucunun yerine Ramazan orucunun ikame edildiğini ileri sürmüşlerdir.⁸¹

b. Muharrem Ayı/Aşûre Orucu

Cahiliye döneminde Kureyş kabilesi, çeşitli vesilelerle oruç tutarlardı. Muharrem ayının onuncu gününe tekabül eden Aşûre günü de bunlar arasında yer alıyordu. Aşûre günü yememek, içmemek ve kadınlarla cinsel ilişkiden, çirkin söz ve kelam etmekten uzak durmak suretiyle fecirden güneşin batışına kadar oruç tutarlardı.⁸² Nabiğa el-Ca'di gibi cahiliyede maruf bazı şairlerin de bu orucu tuttuklarından söz edilir.⁸³ Hz. Aişe ve Abdullah b. Ömer'den gelen bir habere göre cahiliye Arapların/Kureyş'in Aşûre günü oruç tuttuklarının yanı sıra Hz. Peygamber'in de cahiliye dö-

76 Zürkânî, *Şerhu'z-Zürkânî*, c. XI, s. 217.

77 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. III, s. 424.

78 Şeyho, *en-Nasrâniyye*, s. 183.

79 Unat, “Oruç”, c. IX, s. 409.

80 Plessner, “Ramazan”, c. IX, s. 611; Kister Kister, “et-Tehannüs”, s. 224.

81 W. Montgomery Watt, *Kur'ân'a Giriş*, Ankara Okulu Yayınları, 2. Bsk., Ankara 2000, s. 185.

82 Buhârî, Savm, 1; Menakıb, 85; Müslim, Siyâm, 19; Ebû Dâvud, Savm, 64; Alûsî, *Bulûğu'l-Erab*, c. II, s. 288; Cevâd Ali, *a.g.e.*, c. XI, s. 339; Avâtf Edib Selâme, *Kureyş Kable'l-İslâm Devruhe's-Siyâsî ve'l-İktisâdî ve'd-Dînî*, Dâru'l-Mürîh, Riyâd 1994, s. 299-300; Dihlevî, *Hüccetullâh*, c. I, s. 465; A. J. Wensinck, “Âşûrâ”, *İA*, MEB, 5. Bsk., İstanbul 1978, c. I, s. 710; Ahmed İbrâhîm eş-Şerîf, *Mekketu ve'l-Medinetu fi'l-Câhiliyyeti ve Ahdi'r-Resûl*, Dâru'l-Fikri'l-Arabiyyi, Kâhire 1985, s. 146; Cemal Sofuoğlu, “İslam Dininde Oruç”, *Diyanet İlmî Dergi*, Nisan Mayıs-Haziran, 1990, Cilt: XXVI, Say: 2, s. 4.

83 İbn Abdilber, *el-İstiâb*, c. IV, s. 1515; Bağdâdî, *Hizânetu'l-Edeb*, c. III, s. 172.

neminde bu orucu tuttuğu ifade edilir. Hz. Peygamber Medine'ye geldiklerinde adeti üzere bu orucu tutmaya devam ettiği ve sahabeye tutmalarını emrettiği, onları teşvik ettiği ancak hicretin ikinci senesinde Ramazan orucu farz kılınca ne emrettiği ne de yasakladığı, dileyenin bu orucu tutabileceğini ifade ettiği kaydedilir.⁸⁴ Her ne kadar bu ümmetten önce herhangi bir orucun farz/vacip olmadığı Şafililerde yaygın olsa da⁸⁵ ve Hz. Peygamber ve ashabının bu orucu zaman zaman tutmaya devam etmelerinin zaman zaman da terk etmelerinin bunun vacip olmadığına bir göstergesi olarak ileri sürülse de⁸⁶ Hanefilerde Ramazan orucunun farz kılınmasından önce tutulan bu orucun vacip olduğu ancak daha sonra Ramazan orucuyla nesh olunduğu fikri yaygınlık kazanmıştır.⁸⁷

İslam bilginleri, cahiliyedeki bu Aşûre orucunun varlık sebebini de ta'lil etmeye çalışmışlardır. Aslında Aşûre/On Muharrem gününün tazim ve takdis edilmesinin, bu günde oruç tutulmasının cahiliye döneminde ve İslam'ın başlangıcında Arap dünyasında bugüne ilişkin varolan itikat ve tasavvurlarla bağlantısının olduğu ileri sürülebilir. Çünkü İslam'ın başlangıcında bugünde Âdem'in tevbesinin kabul edildiği, Nuh'un gemisinin Cûdi Dağna konduğu, bu nedenle Nuh ve beraberindeki insan ve vahşi hayvanların bir şükran ayini olarak oruç tuttuğu, Allah'ın İdris'i yüceltiği, Musa'yı Firavun'un zulmünden, İbrahim'i ateşten, İsmail'i Kurban olmaktan, Yunus'u balığın karnından, Yusuf'u hapishaneden kurtardığı ve babası Yakub'a kavuşturduğu, beldesinin halkını ve Davud'u Allah'ın bugünde affettiği, Eyyub'un bugünde sıhhat bulduğu, Tevrat'ın bugünde indirildiği, Süleyman'a mülkünün bugünde iade edildiği, ilk yaratılan günün bugün olduğu, ilk yağmurun ve ilk rahmetin bugünde indirildiği şeklinde haberler yer almıştır.⁸⁸ Benzer şekilde Arapların, Aşûre günü doğduğu rivayet edilen ve Kâbe'yi inşa eden ataları Hz. İbrahim'in hatırasına hürmeten bugünü yaşatmış ve oruç tutmuş olmaları da ihtimal dâhilin-

84 Buhârî, Savm, 1; Menâkub, 85; Müslim, Siyâm, 19; Ebû Dâvud, Savm, 64; Tirmizî, Savm, 49; Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi', *el-Musannef*, (Tah. Habîburrahmân el-A'zamî), el-Mektebu'l-İslâmî, 2. Bsk., Beyrut 1403, Siyâm, 49; İbn İshâk, *Sîre*, s. 298; Kurtubî, *el-Câmî*, c. I, s. 390; Halebî, *İnsânü'l-'Uyûn*, c. II, s. 183-184; A. İbrâhîm eş-Şerîf, *Mekketu ve'l-Medînetu fî'l-Câhiliyye*, s. 187; Cevâd Ali, *a.g.e.*, c. XI, s. 339-340; c. XVI, s. 114; Feyûmî, *a.g.e.*, s. 502; Ali Osman Ateş, *İslam'a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitap Örf ve Adetleri*, Beyan Yayınları, İstanbul 1996, s. 111.

85 Zürkânî, *Şerhu'z-Zürkânî*, c. VII, s. 449; c. XI, s. 269-270; Ali b. Muhammed Ebu'l-Hasen Nüreddîn el-Mollâ el-Herevî, *Cem'u'l-Vesâil fî Şerhi's-Şemâil*, el-Matbaatu's-Şarkiyye, Mısır ty., c. II, s. 105.

86 Halebî, *İnsânü'l-'Uyûn*, c. II, s. 183.

87 Halebî, *İnsânü'l-'Uyûn*, c. II, s. 183; Zürkânî, *Şerhu'z-Zürkânî*, c. XI, s. 269-270; Herevî, *Cem'u'l-Vesâil*, c. II, s. 105.

88 Bkz. Halebî, *İnsânü'l-'Uyûn*, c. II, s. 184-185; Abdullâh b. Saîd b. Muhammed Abbâdî, *Münthe's-Suâl alâ Vesâilî'l-Vusûl İlä Şemâilî'r-Resûl*, Dâru'l-Minhâc, 3. Bsk., Cidde 2005, c. III, s. 87.

dedir.⁸⁹ Aynı şekilde, bu orucun, Kureyş'in cahiliyede işledikleri ve kalplerinde büyüttükleri bir günaha kefarete olsun diye ihdas ettikleri⁹⁰ yahut kendilerine isabet eden kıtlığın üzerlerinden kalkması neticesinde Allah'a şükür için tuttıkları antropolojik temelli bir ritüel olması da mümkündür. Bununla beraber, bunun önceki şeriatlardan süregelen bir ibadet olduğundan⁹¹ bir başka ifadeyle Hz. İbrahim, Hz. Nuh şeriatından yahut Ehl-i Kitaptan kalma bir menâsik olma ihtimalinden de söz etmişlerdir.⁹²

Dolayısıyla bunun Ehl-i Kitaba dayandığını ileri sürenler, Medine'de Yahudilerin Allah'ın, Hz. Musa ve İsrailoğullarını Firavun'un zulmünden kurtarma günü anısına Musa'nın ve kendilerinin Allah'a şükür amaçlı yedinci ayın onunda tuttıkları "Aşûre/keffâret günü/Şabat" orucu olduğunu ifade etmişlerdir. Kaynaklarda Yahudilerin Medine'de Aşûre orucunu tuttıklarını, bugünü tazim ve takdis ettiklerini hatta bayram kabul ettiklerini belirten hadis rivayetleri de bu tezi teyit etmektedir.⁹³ Özellikle de müsteşrikler, Aşûre günü orucunun Yahudilerin keffâret ve istiğfar orucu olduğunu, Kureyş'in Aşûre orucu tutma haberinin sonradan ihdas edildiğini, bu orucun İslam öncesine dayanan kadim Arap sünnetlerinden olduğunu ispat etmek için ravilerin Kureyş ismini bu oruca zorla dâhil ettiklerini ancak bunun herhangi bir dayanağının olmadığını, çünkü müşrik bir kavmin oruç tutmasının, işlemiş olduğu günaha istiğfar etmesinin makul olmadığını, eğer cahiliye Araplarında bir oruç varsa bunun haniflerde görülen bir oruç olmasının daha isabetli olacağını ifade etmişlerdir.⁹⁴

Gerek klasik kaynaklarda yer alan rivayetlerin bir kısmı⁹⁵ gerekse de Sprenger, Caetani ve Wensinck gibi bazı müsteşrikler Aşûre orucunu Yahudi kökene indirgeseler de⁹⁶ bunun İslam öncesi Arap temellerine, İbrahim şeriatına,⁹⁷ Kureyş'te Kâbe örtüsünü giydirme ve tazim amaçlı oruç tutma gününe dayandığını ileri sürenler de olmuştur. Çünkü Kureyş, bu-

89 Yusuf Şevki Yavuz, "Âşûrâ", *DİA*, İstanbul 1991, c. IV, s. 25.

90 Zürkânî, *Şerhu'z-Zürkânî*, c. II, s. 262.

91 Alûsî, *Bulûğu'l-Erab*, c. II, s. 288; Cevâd Ali, *a.g.e.*, c. XI, s. 339-340; Tahir Olgun, *Müslümanlıkta İbadet Tarihi*, 2. Bsk., İstanbul 1963, s. 102; Ateş, *a.g.e.*, s. 111.

92 Muhammed Abbâdî, *Münthe's-Suâl*, c. III, s. 87; A. İbrâhîm eş-Şerîf, *Mekketu ve'l-Medînetu fi'l-Câhiliyye*, s. 146; Şulu, "Hz. Peygamber Devrinde Oruç", s. 30; Demir, "Diğer İnanç Sistemlerinde ve İslâm'da Oruç (Karşılaştırmalı Bir Analiz)", 1792.

93 Buhârî, *Menâkıb*, 111; Müslim, *Savm*, 19; Ebû Dâvud, *Savm*, 64-65; Abdürrezzâk b. Hemâm, *Siyâm*, 49; İbn Kesir, *el-Bidâye*, c. III, s. 311; Halebî, *İnsânü'l-Uyûn*, c. II, s. 183-184; Sâlihî eş-Şâmi, *Sübülü'l-Hüdâ*, c. VIII, s. 431; Cevâd Ali, *a.g.e.*, c. XI, s. 341-342; Bu oruçla ilgili bkz. Levililer, 16/29-34.

94 Sprenger, *Leben*, III, s. 54; Shorter Ency. p. 47-48'den naklen Cevâd Ali, *a.g.e.*, c. XI, s. 342; c. XVI, s. 116.

95 Taberî, *Târih*, c. II, s. 417.

96 L. Caetani, *İslam Tarihi*, (Ter. Hüseyin Cahid), İstanbul 1924-27, c. III, s. 207-208; Wensinck, "Âşûrâ", c. I, s. 710-711.

97 Ateş, *a.g.e.*, s. 112.

günde toplanıp Kâbe'nin örtüsünü giydiliyor ve tuttıkları oruçla bugünü tazim ediyordu.⁹⁸ Bu nedenle Aşûre orucunu Kureyş'e irca' eden İslam âlimleri, Muharrem'in onuncu günü olan Aşûre orucunun İsrailoğullarının Firavun'un zulmünden kurtuluş günü ve anısıyla herhangi bir bağlantısının olmadığını, çünkü İsrailoğulları takviminin güneş, Muharrem ayının ise ay yılı takvimi olduğu, dolayısıyla bu ayın ve içerisinde tutulan onuncu günü orucunun her yıl farklı zaman dilimlerine tekabül ettiğini ifade etmeyi de ihmal etmemişlerdir.⁹⁹

c. Recep Ayı Orucu

Cahiliye döneminde Araplar, Receb ayını, Esamm ve Muharrem diye isimlendiriyorlardı.¹⁰⁰ Allah katındaki hürmeti ve fazileti, diğer aylara nazaran daha yaygın olması nedeniyle "Esamm", "Şehrullâh" diye isimlendirilen¹⁰¹ Receb ayı, bir başka deyişle Recebu Mudar/Rabîa ayı, cahiliye Arapları özellikle de Mudar kabilesi arasında takdis ve tazim edilen, ok ve mızrakların bırakıldığı, silah seslerinin sustuğu savaşılmaması yasak olan dört kutsal ay arasında yer alıyordu.¹⁰² Hatta cahiliye Arapları özellikle de Mudar kabilesi, bu ayı tazim ve takdis ettiklerinden dolayı bu ayda ilahlarına "recebiyye" ve "atîre" denilen kurbanlar keser,¹⁰³ günahlara kefarete olması ve kıtlık tehlikesine karşı şükür amaçlı oruç tutardı.¹⁰⁴ Rivayetlerde bahsedilen Recep ayı orucunun Ramazan ayı orucu olma ihtimali de söz konusudur. Çünkü Rabîa kabilesi, Ramazan ayını, dördüncü haram ay olarak kabul ediyor ve bu ayı Receb diye isimlendiriyordu.¹⁰⁵

98 Buhârî, Savm, 1; Ebu Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *Müsned*, (Tah. Şuayb el-Arnâvût-Âdil Mürşid vd.), Müessesetu'r-Risâle, 1. Bsk., 2001, c. XLIII, s. 185; Zürkânî, *Şerhu'z-Zürkânî*, c. II, s. 262; Cevâd Alî, *a.g.e.*, c. XI, s. 340; c. XII, s. 19; c. XVI, s. 114.

99 Halebî, *İnsânu'l-Uyûn*, c. II, s. 184.

100 Muhammed b. Ahmed b. el-Ezherî el-Herevî Ebû Mansûr, *Tehzîbu'l-Luğa*, (Tah. Muhammed Avez Mura'ab), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan 2001, c. V, s. 33, (h-r-m, mad.); İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. XII, s. 121, (h-r-m, mad.); Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, c. XXXI, s. 460, (h-r-m, mad.)

101 Yahyâ b. el-Huseyn b. İsmâil b. Zeyd el-Hasenî eş-Şecerî, *Tertîbu'l-Emâlî*, (Tah. Muhammed Hasen İsmâil), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan 2001, c. II, s. 123.

102 İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu'l-Musannef*, c. II, s. 345; Merzûkî, *el-Ezmine ve'l-Emkine*, s. 206, 208-209; Makrîzî, *el-Mevâzu*, c. II, s. 60; Alûsî, *Bulûğu'l-Erab*, c. III, s. 77; İsmâil Hakki, *Rûhu'l-Beyân*, c. III, s. 421; Cevâd Alî, *a.g.e.*, c. XVI, s. 117.

103 İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. I, s. 411, (r-c-b, mad.); Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, c. II, s. 484-485, (r-c-b, mad.); Cevâd Alî, *a.g.e.*, c. XVI, s. 117-118.

104 Alûsî, *Bulûğu'l-Erab*, c. III, s. 77-79; Osman Cilacı, *İlahî Dinlerde Oruç, Hac ve Kurban*, İzmir 1980, s. 28; Ateş, *a.g.e.*, s. 111; Cilacı, "Semavî Dinlerde Oruç", s. 202; Mehmet Soysaldı, "İslam Öncesi Mekke Toplumlarında Namaz, Zekât, Oruç, ve Hac Uygulamaları", 8. *Türkiye Tefsir Akademisyenleri Sempozyumu*, 1-3 Temmuz İstanbul 2011, s. 152; Saleh Kazımov, "İslam'dan Evvelki Dinlerde Oruç", *Baki Devlet Üniv. İlahiyat Fakültesi İltîm Mecmuası*, 09 Nisan 2008, s. 390; Demir, "Diğer İnanç Sistemlerinde ve İslâm'da Oruç (Karşılaştırmalı Bir Analiz)", s. 1792.

105 İbn Aşûr, *et-Tahrîr*, c. X, s. 183.

Kısaca, Luvis Şeyhō el-Yesûî'nin ileri sürdüğü gibi Kureyş Recep ayı orucunu ister Hristiyanlaşmış Araplardan esinlenerek tatbik etmiş olsun¹⁰⁶ isterse de bu kendilerine özgü ibadetlerden olsun her hâlükârda cahiliye Araplarında bu aya özgü bir oruç ibadetinin varlığında herhangi bir şüphe söz konusu değildir. Kur'an, İslam öncesi haram aylar arasında yer alan, atîre ve recebiyye kurbanları ve oruç ibadetiyle tazim edilen bu ayın hürmet ve kutsiyetine muvafık ve mutabık kalmış,¹⁰⁷ İslam gelince cahiliyede takdis edilen bu ayın tazimini ve faziletini daha da artırmış¹⁰⁸ ve Kureyş'in şükran amaçlı tuttuğu bu marûf orucu, Hz. Peygamber de İslamiyet döneminde devam ettirmiştir.¹⁰⁹

d. Susma Orucu

Cahiliye Araplarında görülen oruçlardan biri de susma yani insanlarla kelam etmekten uzak durma orucudur. Mekkeliler ve özellikle de onlardan Hanif dinine mensup olanlar ve tüccarlar, Ehl-i Kitap'ın ve Ruhbanların, gökleri ve yeri tefekkür ve teemmül etmek için halvete girip sukût etme, insanlarla kelam etmekten uzak durma şeklindeki oruçlarını biliyorlardı. Hatta cahiliyede Mekkelilerden bazılarının Ehl-i Kitap adet ve geleneğine uyararak, Hira Mağara'sında ve Mekke dağlarının kovuklarında inziva, sukût, Allah'ın varlığını, yerleri ve gökleri teemmül ve insanlarla kelam etmekten uzak durma orucu tutukları ifade edilir.¹¹⁰ Bu orucun tarihi daha kadim toplumlara gitmekle beraber Kureyş'te özellikle de dini inanç ve ritüellerine aşırı bağlı Ahmesilerde ve cahiliye ehlinin zahitlerinde görülüyordu. Bu oruç, bir gün, bir hafta gibi yahut daha uzun bir süre tutulabiliyordu. Hatta bu tür bir oruç Araplarda nezr (adak) türleri arasında yer alıyordu. Hz. Ebûbekir Zeynep adında Kureyş Ahmesilerinden olan bir kadının konuşmadığını, susma orucu nezrettiğini görünce bunun İslam'da helal olmadığını beyan etmiş, bunun üzerine kadın orucunu bozmuş konuşmaya başlamıştır.¹¹¹

Meryem kıssasında bir anlamda insanlarla ihtilat ve iştigalden uzaklaşmayı, uzlet ve zühtü, dili ve kalbi Allah'a hasretmeyi ifade eden "susma orucu"nun, Mekki sureler arasında yer alması, Kureyş'in bu tür bir

106 Şeyho, *en-Nasrâniyye*, s. 183.

107 Mâide, 5/2; Bakara, 2/194, 217; Tevbe, 9/36, 5.

108 Şecerî, *Tertibu'l-Emâlî*, c. II, s. 123.

109 Müslim, *Siyâm*, 34; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. III, s. 483.

110 Cevâd Ali, *a.g.e.*, c. XI, s. 339; Feyûmî, *a.g.e.*, s. 501.

111 Buhârî, *Menâkıb*, 85; Ebû Muhammed Abdillâh b. Abdurrahmân b. el-Fadl b. Behrâm b. Abdissamed ed-Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî*, (Tah. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî), *Dâru'l-Muğni*, el-Memleketu's-Suûdiyyetu'l-Arabiyye, 1. Bsk., 2000, İlim, 8; Makrîzî, *İmtâ'u'l-Esmâ'*, c. XII, s. 315; Abdurrahmân b. Ebi Bekr Celâlüddin es-Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, (Tah. Hamdi ed-Demirdâş), *Mektebetu Nizâr Mustafâ el-Bâz*, 1. Bsk. yy., 2004, s. 83; Cevâd Ali, *a.g.e.*, c. XI, s. 342-343.

orucun varlığından haberdar olduğunun açık bir göstergesidir. Dolayısıyla “*Üzülme, Rabbin senin alt tarafında bir dere akıttı. Hurma ağacını kendine doğru silkele ki sana taze hurma dökülsün. Ye, iç, gözün aydın olsun. İnsanlardan birini göreceksin olursan, “Şüphesiz ben Rahmân’a susmayı adadım. Bugün hiçbir insan ile konuşmayacağım” de*”¹¹² şeklinde Cebrail yahut İsa tarafından Meryem’e telkin edilen “savmü samt/susma orucu”nun, tıpkı yemekten, içmekten kendini alıkoyma şeklinde görülen oruçta olduğu gibi, aslında ibdâ’ ve icât mahiyetinde bir form olmadığı, bunun İsrailoğullarında züht ve mücahede yoluna girenlerin o dönemde öteden beri uygulayageldikleri bir riyazet yöntemi¹¹³ ve onların şeriatlarında mevcut olan ve müsaade edilen bir tür adak olduğunu¹¹⁴ görüyoruz. Hatta Mekkeli Araplara Meryem’in orucundan bahseden bu ayetin, yemek, içmek ve cinsel arzulardan, aynı zamanda kelimelerden uzak durmak suretiyle Meryem’in o dönemde tutmuş olduğu mutlak bir oruç olduğunu ifade edenlerin görüşlerini¹¹⁵ dikkate alırsak Meryem orucunun Mekkeli hanif/hanislerce ve Ahmesilerce bilindiğini, dolayısıyla onların oruçlarına ışık tuttuğunu söylemek de mümkündür.

e. Kefaret Orucu

Kur’an’da oruç nevelerinden Ramazan ayı orucu yanında kefarete oruçlarından da bahsedilmiştir. Hastalık vb. mazerete binaen hacda hedy kurbanı kesilmeden traş olmanın üç gün; hedy kurbanı kesme imkânı bulamayanların on gün;¹¹⁶ ihramlı iken avlanılan hayvanın kıymeti miktarı kadar;¹¹⁷ hatalı adam öldürmelerde ve ziharda peşpe iki ay¹¹⁸ ve kasten yapılan yeminlerde ise üç gün kefarete orucu tutmaları emredilmiştir.¹¹⁹ Kur’an’da kefarete oruçlarının sadece Hac ibadetiyle sınırlı kalmayıp, adam öldürme, zihar ve yeminler gibi içtimaî alana da uzanmış olması orucun İslam öncesi Araplarda sadece belli ay ve günlerde icra edilen yaygın bir arınma ritüeli değil aynı zamanda kişinin kamusal ilişkilerinde tıpkı mali müeyyideler gibi gayri müdevven bir yaptırım olduğunu da ortaya koymaktadır. Her ne kadar biz cahiliye dönemine ait kefarete oruçlarına ilişkin

112 Meryem, 19/24-26.

113 Bkz. Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, c. XVIII, s. 183; Ebu’l-Leys Nasr b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkindî, *Bahru’l-Ulûm*, yy., ty., c. II, s. 373; İbn Atiyye, *el-Muharraru’l-Vecîz*, c. IV, s. 13; Hâzin, *Lubâbu’t-Te’vîl*, c. III, s. 186; Suyûtî, *ed-Dürri’l-Mensûr*, c. V, s. 506; Emrah Dindi, Kur’an’da Resmedilen Bir Genç Kızın Züht ve İffet Ahlakı: Hz. Meryem, *Uluslararası Gençlik ve Ahlak Sempozyumu*, 6-7-8 Ekim 2016.

114 Râzî, *Mefâihü’l-Ğayb*, c. XXI, s. 529; Kurtubî, *el-Câmi’*, c. XI, s. 98; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-Azîm*, c. V, s. 225.

115 Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, c. XVIII, s. 184.

116 Bakara, 2/196.

117 Mâide, 5/98.

118 Nisâ, 4/92; Mücadele, 58/4.

119 Mâide, 5/89.

verilere ulaşamamış olsak da bu tür bir oruç tipinin İbranilerde köklü ritüeller arasında yer aldığını da ifade etmek gerekir. Çünkü İbranilerde oruç eylemi, çoğunlukla, ya kişilerin bilerek veya bilmeden işlediği kötü bir fiil veya bir hatanın kefareti ya da böyle bir durumdan ötürü duyulan pişmanlığın, vicdan azabının tezahürü olarak tutulmaktaydı.¹²⁰ O bakımdan Kur'an'daki bu kefaret oruçları da İslam öncesi Arap yarımadası kültüründe baskın olan İbranilerde işlenen yasak, hatalı fiillerin ardından, Tanrı'nın vereceği hastalık ve felaketlere maruz kalmamak için, yukarıda temas edildiği gibi mabette dua, taktime sunma ritüelleri arasında icra edilen kefaret/tövbe, pişmanlık oruçlarının tipik bir devamı gibidir.

Kısaca Kur'an'ın bu ibadetin geçmiş toplumlarda var olduğu söyleminde olması,¹²¹ kanaatimizce Kur'an verilerinin, kendi çağıyla ve İslam öncesi inanç, ibadet ve kültürle ilişkisinin onaylandığını ve bir boşluğa değil de bir tarihe ve bu tarihte yaşayan insan topluluklarına inzal olan şerî ahkâmın indiği toplumların dinî örf ve ananeleriyle örtüştüğünün bir ifadesi olsa gerektir.

Sonuç

Kur'an'ın, içinde bir gecenin bin aydan daha hayırlı olduğunu, Kur'an vahyinin indirildiğini, itikâfa girildiğini haber verdiği ve oruç ibadetinin yerine getirilmesini emrettiği Ramazan ayının, bu ayda ve diğer sair zamanlarda icra edilen itikâf ve oruç ibadetlerinin İslam öncesi cahiliye Araplarındaki kökleri ve izdüşümlerini irdelemiş olduğumuz bu çalışmada, gerek Ramazan ayını takdis ve tazim tasavvurlarının gerekse de hem bu ayda hem de diğer zaman dilimlerinde icra edilen itikâf/tehannüs ve oruç ritüellerinin zannedildiği gibi, Kur'an'ın ibdâ' ve icâd mahiyetinde inşa ettiği hususlar olmadığı anlaşılmış oldu. Benzer şekilde Ramazan ayının cahiliye döneminde Kureyş'in kısmı azamının taktis ve tazim ettiği aylar arasında yer aldığını, içerisinde Abdulmuttalib ve Hz. Peygamber'in de bulunduğu Hanîf/Hânis yahut Ahmesî denilen pek çok kişinin Hira'da ve Kâbe de itikâfa girip oruç tuttukları hatta bu iki ritüelin daha kadim köklere İbranilere, İsrailoğullarına kadar ulaştığını görmüş olduk. Bu makale aynı zamanda Kur'an'ın bir boşlukta vücüt bulmadığını ve bir boşluğa hitap etmediğini, o günkü Arapların dinî tasavvur, tahayyül ve teamülleri çerçevesinde forma büründüğünü, müfessirlerin ifade ettiği gibi Allah'ın onların güzel ve hoş gördükleri (*bimâ 'Arafûhu*), şeylerle onlara hitap ettiğini Ramazan ayı, itikâf ve oruç özelinde bir bakıma gözler

120 I. Krallar, 21/1-29; I. Samuel, 14/17-24; Yeremya, 36/3-10; Ali İhsan Yitik, "İzmirli İsmail Hakkı ve Diğer Dinlerde Oruç", *Sempozyum*: 24-25 Kasım 1 995, Türk Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1996, s. 223.

121 Bakara, 2/183.

önüne sermiş oldu. Yine geleneğimizde bu tür İslamî formların cahiliye Arap adetlerine dayandırılması, ileri sürüldüğü gibi cahiliyede var olup da Kur'an'a yansımış her şeyi İbrahim ve İsmail'e irca' eden malum Arap ananesinin bir ürünü değil, gerçekte *vahyin (Kur'an'ın) mutabakâtun li'l-vâki'* yani vakıya mutabık ve muvafık hükümler bina etmesinin bir uzantısı, yedinci yüzyıl Arap olgusallığının sesi olmasının bir ifadesi olduğu çalışmamızda vardığımız sonuçlar arasında yer alır.

KAYNAKÇA

- Abbâdî, Abdullâh b. Saîd b. Muhammed, *Münthehe's-Suâl alâ Vesâilî'l-Vusûl İlä Şemâilî'r-Resûl*, Dâru'l-Minhâc, 3. Bsk., Cidde 2005.
- Abdülazîz, Muhammed, *Ramadân fî'l-Câhiliyye ve'l-İslâm*, <http://www.alukah.net/> 30.10.2016.
- Abdürrezzâk b. Hemmâm, Ebû Bekr b. Nâfi', *el-Musannef*, (Tah. Habiburrahmân el-A'zamî), el-Mektebu'l-İslâmî, 2. Bsk., Beyrut 1403.
- Adıgüzel, Şükran, *Vahyin Başlangıcıyla İlgili Siyer Kaynaklarındaki Rivayetlerin Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana 2015.
- Ahmed İbrâhîm eş-Şerîf, *Mekketu ve'l-Medînetu fî'l-Câhiliyyeti ve Ahdi'r-Resûl*, Dâru'l-Fikri'l-Arabîyyi, Kâhire 1985.
- Alûsî, Seyyid Mahmûd Şukrî, *Bulûğu'l-Erab fî Ma'rîfeti Ahvâlî'l-Arab*, (Tash. Muhammed Behcet el-Eserî), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan ty.
- Âmirî, Yahyâ b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Yahyâ el-Hirzî, *Behcetü'l-Mehâfil ve Buğyeti'l-Emâsil fî Telhisi'l-Mu'cizâti ve's-Siyeri ve's-Şemâil*, Dâru Sâdir, Beyrut ty.
- Ateş, Ali Osman, *İslam'a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitap Örf ve Adetleri*, Beyan Yayınları, İstanbul 1996.
- Bağdâdî, Abdulkadir b. Ömer, *Hizânetu'l-Edeb ve Lübbü Lübbâbi Lisânî'l-Arab*, (Tah. Abdusselâm Muhammed Hârûn), Mektebetu'l-Hânevî, 4. Bsk., Kâhire 1997.
- Beğavî, Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mesûd b. Muhammed el-Ferrâ, *Meâlimu't-Tenzîl fî Tefsîri'l-Kur'ân*, (Tah. Abdurrezzâk el-Mehdî), Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabîyyi, 1. Bsk., Beyrut 1420.
- Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvud, *Cümeli min Ensâbi'l-Eşrâf*, (Tah. Süheyl Zekâr-Riyâd ez-Ziriklî), Dâru'l-Fikr, 1. Bsk., Beyrut 1996.
- Birûnî, Ebu'r-Reyhân, *el-Kânûnî'l Mes'ûdî*, yy. 1954.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil Ebû Abdillâh, *Sahîhu'l-Buhârî*, (Tah. Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır), Dâru Tavki'n-Necât, 1. Bsk., Beyrut 1422.
- Caetani, L., *İslam Tarihi*, (Ter. Hüseyin Cahid), İstanbul 1924-27.
- Cassâs, Ahmed b. Ali Ebûbekir er-Râzî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, (Tah. Muhammed Sâdık el-Kamhâvî), Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabîyyi, Beyrut 1405.
- Cerrahoğlu, İsmail, "Kur'an-ı Kerim'de Oruç", *Diyanet İşl. Başkanlığı Dergisi*, Cilt: IX, Sayı: 100-101, Eylül-Ekim 1970, ss. 263-271.
- Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî Târîhi'l-Arab kable'l-İslâm*, Dâru's-Sâkî, 4. Bsk., yy. 2001.
- Cilacı, Osman, "Semavî Dinlerde Oruç", *Diyanet Dergisi*, Cilt: XVII, Sayı: 4, Mayıs-Haziran 1978, ss. 192-208.
- İlahî Dinlerde Oruç, Hac ve Kurban*, İzmir 1980.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed b. Ali ez-Zeynu's-Şerîf, *et-Ta'rîfât*, (Tash. Cemâatun mine'l-Ulemâ'), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Bsk., Beyrut-Lübnan 1983.
- Dârimî, Muhammed Abdillâh b. Abdirrahmân b. el-Fadl b. Behrâm b. Abdissamed, *Sünenü'd-Dârimî*, (Tah. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî), Dâru'l-Muğnî, el-Memleketu's-Suûdiyyetu'l-Arabîyye, 1. Bsk., 2000.
- Demir, Recep, "Diğer İnanç Sistemlerinde ve İslâm'da Oruç (Karşılaştırmalı Bir Analiz)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: IX, Sayı: 42, Şubat 2016, ss. 1784-1799.
- Dihlevî, Şah Velîyyullah, *Hüccetullâhi'l-Bâliğâ*, (Çev. Mehmet Erdoğan), İz Yay., İstanbul 1994.

- Dindi, Emrah, Kur'an'da İslam Öncesi Kültürün İzleri (Muamelat Örneği), Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2014.
- Kur'an'da Resmedilen Bir Genç Kızın Züht ve İffet Ahlakı: Hz. Meryem, *Uluslararası Gençlik ve Ahlak Sempozyumu*, 6-7-8 Ekim 2016.
- Diyârbekrî, Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasen, *Târîhu'l-Hamis fî Ahvâli Enfûsi'n-Nefs*, Dâru Sâdır, Beyrut ty.
- Dodge, B., *The Sabians of Harran*, Page 78.
- Ebû Dâvud, Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî, *Sünen-ü Ebî Dâvud*, (Tah. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid), el-Mektebetu'l-Asriyye Seydâ, Beyrut ty.
- Ebû Hafis Sirâcuddîn, Ömer b. Ali b. Âdil el-Hanbelî, *el-Lübâb fî Ulûmi'l-Kitâb*, (Tah. Âdil Ahmed Abdulmevcüd-Ali Muhammed Muavvez), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Bsk., Beyrut-Lübnan 1998.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf b. Hayyân Esirüddin el-Endülüsî, *el-Bahru'l-Muhid*, (Tah. Sitki Muhammed Cemil), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1420.
- Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, Cemâluddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed, *Telbisu İblis*, Dâru'l-Fikr, 1. Bsk., Beyrut-Lübnan 2001.
- Sıfatu's-Saffe*, (Tah. Ahmed b. Ali), Dâru'l-Hadis, Kahire-Mısır 2000.
- et-Tebşire*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Bsk., Beyrut-Lübnan 1986.
- Ebu'l-Fidâ İmâduddîn, İsmâil b. Ali b. Mahmûd b. Muhammed İbn Ömer b. Şâhinşâh b. Eyyûb, *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*, el-Matbaatu'l-Huseyniyetu'l-Misriyye, 1. Bsk., yy. ty.
- Edib Selâme, Avâtf, *Kureyş Kable'l-İslâm Devruhe's-Siyâsi ve'l-İktisâdi ve'd-Dînî*, Dâru'l-Mürîh, Riyâd 1994.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferah el-Ensârî Şemsuddîn, *el-Câmi' li-Ahkâmî'l-Kur'ân*, (Tah. Ahmed el-Berdûnî-İbrâhîm Atfeyiş), Dâru'l-Kütübî'l-Misriyye, 2. Bsk., Kâhire 1964.
- Râğîb el-İsfahânî, Ebu'l-Kâsım el-Hüseyin b. Muhammed, *Tefsîru'r-Râğîb el-İsfahânî*, (Tah. Muhammed Abdulaziz Besyûnî), Külliyyetu'l-Âdâb, 1. Bsk., Câmîiatu Tantâ 1999.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Kesîr b. Ğâlib Ebû Cafer, *Târîhu't-Taberî*, Dâru't-Türâs, 2. Bsk., Beyrut 1387.
- Ezherî, Muhammed b. Ahmed b. el-Herevî Ebû Mansûr, *Tehzîbu'l-Luġa*, (Tah. Muhammed Avez Mura'ab), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyyi, 1. Bsk., Beyrut 2001.
- Ezrakî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. el-Abbâs el-Mekkî el-Fâkihî, *Ahbâru Mekke fî Kadîmi'd-Dehrî ve Hadîsihi*, (Tah. Abdulmelik Abdullâh Dehiş), Dâru Hidr, 2. Bsk., Beyrut 1414.
- Fâsî, Muhammed b. Ahmed b. Ali Takyuddîn Ebu't-Tayyib el-Mekkî, *Şifâu'l-Ğerâm bi-Ahbâri Beledi'l-Haram*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Bsk., yy. 2000.
- Feyûmî, Muhammed İbrâhîm, *Târîhu'd-Dîniyyi'l-Fikri'l-Câhiliyyi*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 4. Bsk., 1994.
- Gandecânî, Ebû Muhammed el-Hasen b. Ahmed el-A'râbî el-Esved, *Furhatu'l-Edîb fî'r-Reddi alâ İbni's-Sayrafî, Şerhu Ebyâti Sibeveyh*, yy. ty.,
- Halebî, Ali b. İbrâhîm b. Ahmed Ebu'l-Ferec Nüreddîn İbn Burhâniddîn, *es-Siretu'l-Halebiyye İnsânü'l-'Uyûn fî Sireti'l-Emîni'l-Me'mûn*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. Bsk., Beyrut 1427.

- Hâzin, Alâuddin Ali b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ömer Ebu'l-Hasen, *Lübâbu't-Te'vil fi Meâni't-Tenzil*, (Tah. Muhammed Ali Şâhin), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Bsk., Beyrut 1415.
- Herevî, Ali b. Muhammed Ebu'l-Hasen Nüreddin el-Mollâ, *Cem'u'l-Vesâil fi Şerhi's-Semâil*, el-Matbaatu's-Şarkiyye, Mısır ty.
- İbn Aşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed Tâhir, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Dâru't-Tûnisyye, Tunus 1984.
- İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdilhak b. Ğâlib b. Abdirrahmân b. Temmâm el-Endülüsî, *el-Muharraru'l-Veciz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, (Tah. Abdüsselâm Abduşşâfi Muhammed), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Bsk., Beyrut 1422.
- İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdirrahmân b. Muhammed b. İdrîs b. el-Münzir et-Temîmî, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, (Tah. Esad Muhammed et-Tayyib), Mektebetu Nizâr, 3. Bsk., el-Memleketu'l-Arabiyyetu's-Suûdiyye 1419.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. İbrâhîm b. Osmân b. Havâsetî, *el-Kitâbu'l-Musannefu fi'l-Ahâdisi ve'l-Âsâr*, (Tah. Kemâl Yûsuf el-Hût), Mektebetu'r-Rüşd, 1. Bsk. Riyâd 1409.
- İbn Habîb, Muhammed b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî Ebû Ca'fer el-Bağdâdî, *Kitâbu'l-Munemmak fi Ahbâri Kureys*, (Tah. Hurşid Ahmed Faruk) Âlemu'l-Kütüb, 1. Bsk., Beyrut 1985.
- İbn Hanbel, Ebu Abdillâh Ahmed b. Muhammed, *Müsned*, (Tah. Şuayb el-Arnâvût-Âdil Mürşid vd.), Müessesetu'r-Risâle, 1. Bsk., 2001.
- İbn Hişâm, Abdülmelik b. Eyyûb el-Himyerî Ebû Muhammed Cemâlüddîn, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, (Tah. Mustafâ es-Sakâ vd.), Şirketu Mektebeti ve Matbaati Mustafâ el-Bâbî el-Halebî ve Evlâduhu, 2. Bsk., Mısır 1955.
- İbn İshâk, Muhammed b. İshâk b. Yesâr, *Sîre*, (Tah. Süheyl Zekâr), Dâru'l-Fikr, 1. Bsk., Beyrut 1978.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Ömer el-Kureşî, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, (Tah. Ali Şîrî), Dâru İhyâi't-Tûrâsî'l-Arabiyyi, 1. Bsk., yy. 1988.
- es-Sîretu'n-Nebeviyye*, (Tah. Mustafâ Abdulvâhid), Dâru'l-Ma'rife, Lübnân 1976.
- Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, (Tah. Sâmi b. Muhammed b. Selâme), Dâru Taybe, 2. Bsk., yy. 1999.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvînî, *Sünen-ü İbn Mâce*, (Tah. Muhammed Fuâd Abdalbâkî), Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyyi Faysal İsâ el-Bâbî el-Halebî, yy., ty.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükrim b. Ali Ebu'l-Fadl Cemâlüddîn, *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sâdir, 3. Bsk., Beyrut 1414.
- İbn Nedîm, Ebu'l-Ferec Muhammed b. İbn İshâk b. Muhammed, *el-Fihrist*, (Tah. İbrâhîm Ramazân), Dâru'l-Ma'rife, 2. Bsk., Beyrut-Lübnan 1997.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Münî' el-Basrî, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, (Tah. Muhammed Abdulkadir Atâ), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Bsk., Beyrut 1990.
- İbn Teymiye, Takyuddîn Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Abdilhalîm b. Abdisselâm b. Abdillâh b. Ebî'l-Kâsım b. Muhammed, *Câmiu'l-Mesâil*, (Tah. Muhammed Aziz Şems), Dâru Âlemi'l-Fevâid, 1. Bsk., yy. 1422.
- İbnu'l-Esir, Ebu'l-Hasen Ali b. Ebî'l-Kerem İzzuddîn, *Üsdü'l-Ğâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe*, (Tah. Ali Muhammed Muavvez-Âdil Ahmed Abdulmevcüd), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Bsk., yy. 1994.

- el-Kâmil fi't-Târih*, (Tah. Ömer Abdüsselâm Tedmürî), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabiyyi, 1. Bsk., Beyrut-Lübnan 1997.
- İbnu'l-Verdî, Ömer b. Muzaffer b. Ömer İbn Ebî'l-Fâris Ebû Hafs Zeynuddîn, *Târîhu İbni'l-Verdî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Bsk., Lübnan-Beyrut 1996.
- İsmâil Hakki, İbn Mustafâ el-Halvetî, *Rûhu'l-Beyân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut ty.
- Kâdî Abdulcabbâr, Ahmed b. Abdilcabbâr el-Hemedânî Ebu'l-Huseyn el-Mu'tezilî, *Tesbîtu Delailu'n-Nübüvve*, Dâru'l-Mustafâ, Kahire ty.
- Kaffâl, Ebûbekr Muhammed b. 'Alî b. İsmâil b. eş-Şâşi, *Mehâsinu's-Şerî'a fi Furû'î's-Şâfi'yye*, (Tah. Muhammed Ali Samak), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2007.
- Kalkaşendî, Ahmed b. Ali b. Ahmed el-Fezârî, *Subhu'l-A'sâ fi Sunâti'l-İnşâ*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ty.
- Kazımov, Saleh, "İslam'dan Evvelki Dinlerde Oruç", *Baki Devlet Üniv. İlahiyat Fakültesi İlmî Mecmuası*, 09 Nisan 2008, ss. 381-393.
- Kıster, M. J., "et-Tehannüs: Kelime Anlamı Üzerine Bir İnceleme", (Çev. Ali Aksu), *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Ankara 2000, ss. 215-230.
- Makdisî, el-Mutahir b. Tâhir, *el-Bed'u ve't-Târih*, Mektebetu's-Sekâfeti'd-Dîniyye, Bür Saîd, ty.
- Makdisî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *Ahsenu't-Tekâsim fi Ma'rifeti'l-Ekâlîm*, Leiden, Dâru Sâdır Beyrut, Mektebetu Medbulî, 3. Bsk., Kâhire 1991.
- Makrîzî, Ahmed b. Ali b. Abdilkâdir Ebu'l-Abbâs el-Huseynî el-Ubeydî Takyuddîn, *el-Mevâizu ve'l-İtibârü bi-Zikri'l-Hutati ve'l-Âsâr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Bsk., Beyrut 1418.
- İmtâ'u'l-Esmâ'*, (Tah. Muhammed Abdulhamîd en-Numeysi), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Bsk., Beyrut 1999.
- Mâverdî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Habîb el-Basrî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, (Tah. Seyyid İbn Abdilmaksûd b. Abdirrahîm), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan ty.
- Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed Hemmûş b. Muhammed b. Muhtâr el-Endülüsî el-Kurtubî, *el-Hidâye ilâ Bulûğî'n-Nihâye*, (Tah. Mecmûatu Resâili Câmîiyye), Mecmûatu Buhûsî'l-Kitâbi ve's-Sünne-Külliyetu's-Şerîatu ve'd-Dirâseti'l-İslâmiyye-Çâmiatu's-Şârika, 1. Bsk., yy. 2008.
- Merzûkî, Ebû Ali Ahmed b. Muhammed b. el-Hasen el-İsfahânî, *el-Ezmine ve'l-Emkîne*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Bsk., Beyrut 1417.
- Munezzametü Mu'temeri'l-İslâmî, *Mecelletu Mecmei'l-Fikhi'l-İslâmî*, (Haz. Üsâme b. ez-Zehrâ), ty. Cidde.
- Müslim, Ebu'l-Huseyin b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbüri, *Sahîh-u Müslim*, (Tah. M. Fuâd Abdalbâkî), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyyi, Beyrut ty.
- Nemerî, Ebû Amr Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilber b. Âsım, *el-İstîâb fi Ma'rifeti'l-Ashâb*, (Tah. Alî Muhammed el-Becâvî), Dâru'l-Ceyl, 1. Bsk., Beyrut 1992.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb Ali el-Horâsânî, *es-Sünenü's-Suğrâ*, (Tah. Abdülfettâh Ebu'l-Ğudde), Mektebu'l-Matbûâti'l-İslâmiyye, 2. Bsk., Haleb 1986.
- Nisâburî, Nizâmuddîn el-Hasen b. Muhammed b. el-Huseyn el-Kummî, *Ğerâibu'l-Kur'ân ve Reğâibu'l-Furkân*, (Tah. Zekerıyyâ Umeyrât), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Bsk., Beyrut 1416.

- Olgun, Tahir, *Müslümanlıkta İbadet Tarihi*, 2. Bsk., İstanbul 1963.
- Plessner, M.-Ahmet Ateş, "Ramazan", *İA*, MEB, İstanbul 1964, c. IX, ss. 611-612.
- Râğıb el-İsfahânî, Ebu'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed, *Muhâdarâtü'l-Üdebâ ve Muhâverâtü's-Şuarâ ve'l-Bülegâ*, Şirketu Dâri'l-Erkâm, 1. Bsk., yy. 1420.
- Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. el-Hasen b. el-Hüseyn et-Teymî Fahrud-dîn, *Mefâtihu'l-Ğayb*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyyi, 3. Bsk., Beyrut 1420.
- Sa'lebi, Ahmed b. İbrâhîm b. Ebû İshâk, *el-Keşf ve'l-Beyân an Tefsiri'l-Kur'an*, (Tah. Ebû Muhammed b. Âşûr), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyyi, 1. Bsk., Beyrut 2002.
- Sâlihî eş-Şamî, Muhammed b. Yûsuf, *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd fî Sireti Hayri'l-İbâd*, (Tah. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavvez), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Bsk., Beyrut-Lübnan 1993.
- Semerkandî, Ebu'l-Leys Nasr b. Ahmed b. İbrîhîm, *Bahru'l-Ulûm*, yy., ty.
- Semîn el-Halebî, Ebu'l-Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. Yûsuf Abdiddâim, *ed-Dürrü'l-Mesûn fî Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*, (Tah. Ahmed Muhammed el-Harrâd), Dâru'l-Kalem, Dimeşk ty.
- Sofuoğlu, Cemal, "İslam Dininde Oruç", *Diyanet İlmi Dergi*, Nisan Mayıs-Haziran, 1990, Cilt: XXVI, Say: 2, ss. 3-8.
- Soysaldı, Mehmet, "İslam Öncesi Mekke Toplumlarında Namaz, Zekât, Oruç, ve Hac Uygulamaları", *8. Türkiye Tefsir Akademisyenleri Sempozyumu*, 1-3 Temmuz İstanbul 2011.
- Sprenger, A., *Dus Leben und Die Lebre Des Mohammad*, Zweite Auflage, Berlin 1869.
- Suyûtî, Abdurrahmân b. Ebî Bekr Celâluddîn, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut ty.
- el-Hasâisu'l-Kubrâ*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ty.
- Târîhu'l-Hulefâ*, (Tah. Hamdî ed-Demirdâş), Mektebetu Nizâr Mustafâ el-Bâz, 1. Bsk. yy., 2004.
- Süheylî, Ebu'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed, *er-Ravdu'l-Ünüf*, (Tah. Ömer Abdusselâm es-Selâmî), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyyi, 1. Bsk., Beyrut 2000.
- Şecerî, Yahyâ b. el-Huseyn b. İsmâil b. Zeyd el-Hasenî, *Tertîbu'l-Emâlî*, (Tah. Muhammed Hasen İsmâil), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan 2001.
- Şener, M., "İtikâf", *DİA*, İstanbul 2001, c. XXIII, ss. 457-459.
- Şeyho, Rızkullâh b. Yûsuf b. Abdilmesih b. Yakûb, *en-Nasrâniyyetu ve Âdâbuhâ beynê Arabî'l-Câhiliyye*, yy., ty., s. 183.
- Şirbînî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb, es-Sirâcu'l-Münîr, Matbaatu Bülâk, Kahire 1285.
- Şulu, Kasım, "Hz. Peygamber Devrinde Oruç ve Ramazan Orucuyla İlgili Gelişmeler", *Uluslararası Ramazan Sempozyumu: Ramazan ve Oruç*, Haziran 2015, İstanbul ss. 19-42.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Kesîr Ğâlib el-Âmilî Ebû Cafer, *Câmiu'l-Beyân fî Te'vili'l-Kur'an*, (Tah. Ahmed Muhammed Şâkir), Müessesetu'r-Risâle, 1. Bsk., yy. 2000.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre b. Mûsa b. Dahhâk, *Sünenü't-Tirmizî*, (Tah. Ahmed Muhammed Şâkir vd.), Şirketu Mektebeti ve Matbaati Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 2. Bsk., Mısır 1975.

- Unat, Faik Reşit, "Oruç", *İA*, MEB, İstanbul 1964, c. IX, ss. 408-419.
- Vâhidî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Ali, *Esbâb-u Nüzûli'l-Kur'ân*, (Tah. Kemâl Besyûni Zağlûl), Dâru'l-Kütûbi'l-İlmiyye, 1. Bsk., Beyrut 1411.
- Vecdî, Muhammed, *es-Siyâmu fi Cezîreti'l-Arab kable'l-İslâm*, <http://www.ahewar.org/> 30.10.2016.
- Watt, W. Montgomery, *Kur'ân'a Giriş*, Ankara Okulu Yayınları, 2. Bsk., Ankara 2000.
- Muhammed at Mecca*, London 1953.
- Wensinck, A. J., "Âşûrâ", *İA*, MEB, 5. Bsk., İstanbul 1978, c. I, ss. 710-711.
- Yavuz, Yusuf Şevki, "Âşûrâ", *DİA*, İstanbul 1991, c. IV, ss. 24-26.
- Yitik, Ali İhsan, "İzmirlî İsmail Hakkı ve Diğer Dinlerde Oruç", *Sempozyum: 24-25 Kasım 1995*, Türk Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1996, ss. 215-237.
- Zebidî, Muhammed b. Muhammed b. Abdîrezzâk el-Hüseynî Ebu'l-Feyz Murtazâ, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, (Tah. Mecmûa mine'l-Muakkikîn), Dâru'l-Hidâye, ty.
- Zeccâc, İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl Ebû İshâk, *Meâni'l-Kur'ân ve İrâbuhu*, Âlemu'l-Kütüb, 1. Bsk., Beyrut 1988.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Amr b. Ahmed, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğevâmizi't-Tenzîl*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabîyyi, 3. Bsk., Beyrut 1407.
- Zürkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilbâkî b. Yûsuf b. Ahmed b. Şihâbuddîn b. Muhammed, *Şerhu'z-Zürkânî alâ Mevâhibi'l-Ledüniyyeti bi'l-Menhi'l-Muhammediyyeti*, Dâru'l-Kütûbi'l-İlmiyye, 1. Bsk., 1996.